

**PUKWANA YA
TLHALOSO YA MOLAO WA MAITSHWARO
WA BAŠOMI BA TIRELO
YA SETŠHABA.**

**MEHLALA YA GO HLAHLA
THAROLLONG YA MATHATA
A TLWAELEGILEGO
MOŠOMONG**

E lokolotšwe ke:
Public Service Commision
Private Bag X121
Pretoria
0001

2002 Public Service Commisison
Kgatišo ya Mathomo, maikutlo a mathomo

Kgatišo ye e šireleditšwe ke molawana wa ngwalollo. Ga go yo a dumeletšwego go ngwalolla karolo ya pukwana ye ka sebopego goba mokgwa ofe goba ofe - ka motšhene goba elektroniki, ntle le go hwetša lengwalo la tumelelo pele go Khomišene ya Tirelo ya Setšhaba. Dikgopelo le dinyakišišo mabapi le ditokelo tša go ngwalolla di swanetše go lebišwa go Public Sevic Commision, Commision House, cnr Hamilton and Ziervogel Street, Arcadia 0083.

Dinyakišišo dife goba dife mabapi le kgatišo ye di lebišwe go:

Directorate: Professional Ethics Promotion
Public Service Commission
Private Bag X121
Pretoria, 0001
Telephone (27-12) 328-7690
Fax (27-12) 325-8382

E gatišitšwe le go kopanywa ke Creda Communications

MEHOLA LE METHEO

E LESOME YA MATHOMO YA TIRELO YA SETŠHABA MO AFRIKA BORWA

Go ya ka Molaotheo wa Afrika Borwa (Temana 10)
Tirelo ya setšhaba e swanetše go...

- Laolwa ke mehola le metheo ya **demokrasi** ya Molaotheo
- boloka le go hlohleletša maemo a godimo a **maitshwaro** a seprofešenale;
- hlohleletša tšhomišo ya **methopo** ya setšhaba ka tshwanelo le bohlale;
- hlohleletša **tlhabollo**;
- aba **ditirelo** gabotse, ka tekatekano ntle le go tšea lehlakore;
- arabela dinyakwa tša batho le **go hlohleletša setšhaba go kgatha tema** mererong ya go thea melao;
- **ba le maikarabelo** go ditiro tša yona;
- **go se fihle selo** ka go abela setšhaba tshedimošo ye e nepagetšego, ye e fihlelegago ka nako;
- go hlohleletša moya o mo botse wa taolo ya methopo ya botho le ditlwaedi tša tlhabollo ya mešomo go **hlohleletša bokgoni bja batho**;
- **emela** batho ba Afrika Borwa ka Botlalo, ka ditlwaedi tša khiro le taolo ya bašomi tše di ithekgilego ka bokgoni, toka, le nyakego ya go sekamolla seemo se se bakilwego ke mmušo wa kgale.

DIKAGARE

1.	KETAPELE.....	4
2.	DITEBOGO.....	5
3.	PUKWANA YA TLHALOSO YA MOLAO WA MAITSHWARO WA TIRELO YA SETŠHABA.....	6
	3.1 Matseno.....	6
	3.2 Tlhahlo.....	6
	3.3 Maikarabelo a Mongmošomo le a Mošomi.....	6
4.	TŠHOMIŠO YA MELAWANA YA MAITSHWARO.....	7
	4.1 Kamano le Lekgotlatheramelao le Lekgotlaphethiši...	7
	4.2 Kamano le Setšhaba.....	10
	4.3 Dikamano gareng ga bašomi.....	16
	4.4 Go phethagatšwa ga mešomo/maikarabelo.....	24
	4.5 Maitshwaro a praebete le dikgahlegelo tša praebete..	32
5.	MOLAO WA MAITSHWARO WA TIRELO YA SETŠHABA (TLALELETŠO A).....	36

1. KETAPELE

Khomišene ya Tirelo ya Setšhaba e filwe maatla go ya ka Molaotheo, 1996, go hlabolla le go boloka maemo a godimo a maitshwaro a seprofešenale tirelog ya setšhaba ka moka. Ka 1997 Molao wa Maitshwaro wa Lefapha la Tirelo ya Setšhaba o ile wa tsebagatšwa le go kwalakwatšwa ka di-workshop go bahlankedi legatong la bosetšhaba le profense. Gape go be go hlokega go rulaganya tshepedišo ya Molao wa Maitshwaro go hlohleletša kwešišo e kaone ya gore o ra go reng.

Legatong la Khomišene ya Tirelo ya Setšhaba, ke filwe tlhompho ya go neela bahlankedi ka moka ba thwetšwego ke tirelo ya setšhaba la Afrika Borwa Pukwana ye e Hlalosago Molao wa Maitshwaro Tirelogng ya Setšhaba. Molao wa Maitshwaro ke kokwane e bohlokwa gothweng ga pušo e botse le maitshwaro a ma botse a bašomi ba tirelo ya setšhaba. O lebelela le dintlha tsa go swana le tlhompho ya ditokelo tša botho, go obamela molao, go ba le maikarabelo, mmušo o sa fihlego selo, maitshwaro le dikgahlegelo tša praebete.

Khomišene ya Tirelo ya Setšhaba e dira boipiletšo go bašomi bohle, ba bannyane le ba bagolo, go laetša kwešišo ya tshepedišo, le ditaello tše di leng ka gare ga Molao wa Maitshwaro. Se se a kgonagala e bile ke kgapeletšo ge e le gore re nyaka gore kabo ya ditirelo tša maleba e fihle baduding ba naga ye. Gape go bohlokwa kudu gore bahlankedi ba ithute go gana go amogela dimpho ka ge di ka tšewa bjalo ka tsogolekobong go huetša diphetho tše riling.

Re rata go leboga balaodi le bahlakedi ka moka bao ba amagegago mošomong wa go kwalakwatša Molao wa Maitshwaro wa Tirelo ya Setšhaba. Ke le hlohleletša gore le tšwele pele bjalo ka mošomo wa lena o mo botse gape le se ineele go tlhohlo ya go hlabolla metheo ya boprofešenale lefapheng la tirelo ya setšhaba.

Khomišene ya Tirelo ya Setshaba e holofela gore pukwana ye ya tlhaloso e tla thuša lesolong la go hlabolla/kwalakwatša botshepegi le seriti mešomong le go re hlohleletša ka moka go phegelela phedišong ya bomenemene mo Afrika Borwa.

Ge ke ruma, ke rata go kgopela bašomi ka moka ba tirelo ya setšhaba go netefatša gore maitshwaro a bona a sepedišana le mehola ya metheo ye e laolago taolo ya setšhaba le go itlwaetša Molao wa Maitshwaro gammogo le Pukwana ye ya Tlhaloso.

Prof. SS Sangweni

Modulasetulo: Khomišene ya Tirelo ya Setšhaba

2. DITEBOGO

Mošomo wa go ngwala Pukwana ye ya Tlhaloso ya Molao wa Maitshwaro wa Tirelo ya Setšhaba nkabe o sa ka wa phethagala ntle le boikgafu le thekgo ya batho le mekgatlo ye mmalwa yeo go lego maswanedi gore re e bolele le go e leboga:

- Dikgoro ya Mmušo wa Bosetšhaba le Mebušo ya Diprofense di thekgile thulaganyo ya Pukwana ya Tlhaloso mme morago tša fana le ka tshedimošo e bohlokwa kaonafatšong ye e tšwelago pele;
- Ofisi ya Mošireletši wa Setšhaba e bile le seabe tlabollong ya pukwana ye ka maele a bohlokwa;
- Mekgatlo le di-unione tša bašomi di kgathile tema dikopanong le di-workshopong tša go fapafapana le go fana ka ditšhišinyo tše bohlokwa;
- Bašomi ba ofisi ya Khomišene ya Tirelo ya Setšhaba ba thušitše lenaneong la go nyakišišiša le go thala sengwala sa mafelelo;
- La mafelelo, re leboga British Department for International Development ka thekgo ya mašelang a go gatiša Pukwana ye ya Tlhaloso ya Molao wa Maitshwaro wa Tirelo ya Setšhaba.

3. PUKWANA YA TLHALOSO YA MOLAO WA MAITSHWARO WA TIRELO YA SETŠHABA

3.1 MATSENO

- 3.1.1 Maikemišetšo ka pukwana ye ke go hlalosa dikagare tša Molao wa Maitshwaro kutšwana. Mantšu a šomišitšwego ka go Molao wa semmušo a nyaka ngotlofatšo, nepagalo le mareo a semmušo. Nepo ka pukwana ye ke go dira gore Molao o kwešišege bonolo go bašomi ba setšhaba ka moka.
- 3.1.2 Pukwana ga e tsebagatše metheo e meswa gomme e latela sebopego le dipalo tša metheo ya Molao, go go kgontšha go bapetša ga bonolo. Ge di šomiša pukwana ye, dikgoro di swanetše go leka go tlaleletša ka mehlala ya tšona, yeo e amanago le tikologo yeo di lego go yona.
- 3.1.3 Go swanetše go gatelelwa gore tlhabollo ya pukwana ye ke lenaneo leo le fetofetogago leo le ka nyakago go sekasekwa leswa nako le nako, go no swana ke Molao ka bowona.

3.2 TLHAHLO

- 3.2.1 Gore ba kgone go hlohleletša maemo a godimo a maitshwaro a seprofešenale mošomong, bašomi batirelo ya setšhaba ba swanetše go tutuetšwa go nagana le go itshwara gabotse. Ka go realo pukwana ye e tla šoma bjalo ka sethuši sa go hlala le go ala dikhoso tše kopana tša tlhahlo ya bašomi ka moka. Pukwana ye gape e na le mehlala e mentši yeo e bontšhago diphapang tša maitshwaro mešomong, yeo e ka šomago bjalo ka motheo wa tlhahlo le mehlala.
- 3.2.2 Bjalo ka molekane go Molao, pukwana ye e ka thuša go boloka tshepo ya setšhaba go seriti le go se tšee lehlakore ga tirelo ya setšhaba ka go fana ka ditetelo tša motheo mabapi le maitshwaro ao a amogelelegago le mehlala ya metheo ya maitshwaro.

3.3 MAIKARABELO A MONGMOŠOMO LE MOŠOMI

- 3.3.1 Ke nnete ye e amogelelegago gore batho ba ithuta ka go lebelela le ka maitemogelo. Ke kafao maikarabelo a kgethegilego a bewago godimo ga mongmošomo, elego batho ba nang le maatla a go phethagatša (Ditona le Balekgotlaphethiši) legatong la dipolotiki, balaodi ba tirelo ya setšhaba makaleng ka moka, go hlola maemo a maleba moo mehola e tla thewago le moo di-model tša mohlala thewago bakeng sa bašomi ka moka.
- 3.3.2 Karolo 195(1)(a) ya Molaotheo e re “maitshwaro a seprofešenale a maemo a godimo a swanetše go hlohleletšwa le go go bolokwa” tirelong ya setšhaba ka kakaretšo. Go ya ka kwanao ya mohlakanelwa (Public Service Co-

ordinating Bargaining Council Resolution 2 ya 1999) bašomi ka moka ba Tirelo ya Setšhaba ba na le maikarabelo a go latela Molao wa Maitshwaro wo o beilwego.

Ka ge se e le karolo ya motheo wa dikgato tša tokišo le kgalemo, mongmošomo o swanetše go dira tšohle maatleng a gagwe go netefatša gore bašomi ka moka ba tseba dikagare tša Molao wa Maitshwaro.

- 3.3.3 Go bohlokwa go gatelela gore maikamisetšo-magolo a Molao ke a ma botse, elego go hlohleletša maitshwaro ao e lego mohlala. Le ge go le bjalo, mošomi o tla bonwa molato ka maitshwaro a mabe go ya ka Molao wo o boletšwego ka mo godimo, gomme o tla otlwa go ya ka karolo 18 go ya go 27 bjalo ka ge e memetletšwe ka go Public Service Laws Amendment Bill of 1997, ge a ka tshela ye nngwe ya dikarolwana tša Molao wa Maitshwaro.

4. TŠHOMIŠO YA MELAWANA YA MAITSHWARO

4.1 KAMANO LE LEKGOTLATHERAMELAO LE LEKGOTLAPHETHIŠI

4.1.1 Mošomi o botegela Rephabliki le go hlompha Molaotheo gammogo le go o obamela ge a phetha mešomo ya gagwe ya ‘tšatši ka ‘tšatši.

Ge go bolelwa ka “Rephabliki” ka kakaretšo go bolelwa ka “naga” - elego Afrika Borwa. Ke nyakego ya motheo gore bohle bašomi ba mmušo ka moka ba tla botegela naga ya gabo bona.

Molaotheo o hlalosa dintlha tše di rilego tšeo di amanago le ditokelo le dikgahlegelo tša badudi ka moka. Sa mathomo karolo yeo ya Molao e re bašomi ba mmušo ka moka ba botegele mmušo wa ka nako yeo wa demokrasi. Sa bobedi, bohle ba swanetše go amogela le go hlompha ntlha ya gore ga go yo a lego ka godimo ga molaotheo. Sa boraro, bašomi ba mmušo ka moka ba swanetše go ba le kwešišo ya go tsebalega ya dikagare le maikemišetšo a Molaotheo bjalo ka sebetša go boloka le go laola tshepedišo ya bjale.

Mohlala 1: Badiredi ba setšhaba makaleng a go fapafapana ba amega ka ditsela tša go fapafapana go dira ditšhišinyo tša melao. Ditšhišinyo tše bjalo di swanetše go lekolwa ka tshwanelo go netefatša gore ga di thulane le ditemane tše rileng tša Molaotheo. Dintlha tšeo Molaotheo o ithekgilego tša bjalo ka go kgatha tema ga setšhaba le go se fihle selo kabong ya ditirelo le yona e swanetše go latelwa ka moo go kgonegago matsapeng a go thea molao.

Mohlala 2: Karolo 33(2) Molaotheo o e re mang le mang yoo ditokelo tša gagwe di gatakilwego ke dikgato tša taolo o na le tokelo ya go fiwa mabaka a ngwadilwego. Se se ra gore, go ya ka Molaotheo, mošomi yo mongwe le yo mongwe wa tirelo ya setšhaba o swanetše go netefatša gore dikgato le diphelelo tsa taolo di ithekgile ka mabaka a go kwagala, gore mabaka ao a kgone go fiwa mang le mang yoo a amegago. Ka kakaretšo,

se se ra gore dikgato tša taolo ka moka di swanetše go se fihle selo.

4.1.2 Mošomi o bea dikgahlegelo tša setšhaba pele ge a phetha mošomo wa gagwe

Temana ye e ra gore moo go swanetšego go tšewa diphetho, dikgahlegelo tša setšhaba di swanetše go bewa pele. Dikgahlegelo tša mošomi tirelo ya setšhaba ka noši goba dikgahlegelo tše dingwe tša tumelo di tla ka morago ga dikgahlegelo tša setšhaba.

Mohlala 1: Motho yo a dirago mošomo wa diatla o sepetleke o tlangwa ke kontraka ya gagwe ya mošomo go šoma go thoma ka 08:00 go fihla ka 16:30. Ga go dithulaganyo mabapi le tefo ya go šoma nako ye e feteletšego (overtime). Ledimo la matlakadibe le wišitše kabo ya mohlagase go ya sepetlele gomme di-theatre tša ophareišene di šoma ka maatla a generator. Generator le yona e fana ka mathata gomme mošomi o laelwa generator ka tšhoganyetšo ka 16:00. Go lebeletšwe gore mošomi o tla phetha mošomo woo wa go lokiša le ge seo se e ra gore o swanetše go šoma ka moroga ga nako yeo go dumelelanwego ka yona ka kontrakeng ya gagwe ya mošomo.

Mohlala 2: Bontši bja bašomi ba ofisi ya selete ba bontšha gore ba nyaka go tšea llifi ya bona ya ngwaga ka ngwaga ka December. Ge ba ka dumelelwa go ya llifing, se se ka ra gore ofisi e ka se kgone go abela setšhaba ditirelo tša maleba. Go tla swanelwa ke gore go fihlelelwe tumelana ya tekatekano gareng ga bolaodi le bašomi bao ba amegago, gore ba bangwe ba bahlankedi ba ba dule ba le mošomong go netefatša kabo ye e tšwelago pele ya ditirelo.

4.1.3 Mošomi o phethagatša maano a Mmušo wa bjale ge a le gare ga phetha mešomo ya gagwe ya semmušo bjalo ka ge e hlaloswa ka go melao.

Bill of Rights ya Molaotheo, gareng ga tše dingwe, e šireletša ditokelo tša sepolotiki tša modudi o mongwe le o mongwee, tšeo di akaretšago tokelo ya go ikamanya goba go ba leloko la lekgotla la dipolotiki leo a le ratago. Lenaneo la dikgetho le tla feleletša ka phathi yeo e hweditšego diboutu tše ntši e tšea mmušo. Se se ka ra gore thato ya mošomi yo a rilego wa setšhaba ga ya phethega ka mokgwa woo a bego a lebeletše sephetho sa dikgetho. Se gape se ka ra gore mananeo le melao ye e fetišitšwego ke melao ya bjale e ka fapana le dilo tšeo di leng bohlokwa go bašomi ba rileng ba setšhaba. Le ge go le bjalo bašomi ba setšhaba ba swanetše go hlankela mmušo wo o kgethilwego ka boikgafo, bokgoni le mafolofolo ge ba dira mešomo ya bona.

Mohlala 1: Mošomi wa setšhaba ka noši o dumela gore tlhokomelo ya maphelo ya motheo e swanetše go ba ka godimodimo lenaneong la mešomo ya mmušo le go thekga lekgotla la dipolotiki leo le sepedišanago le maikutlo a gagwe. Le ge go le bjalo mmušo wa bjale o bona dilo tše bohlokwa e le kabo ya dintlo le twantšho ya bosenyi. Mošomi yoo go letetšwe gore a amogela lenaneo la mmušo la dilo tše bohlokwa. Se, le ge go le bjalo, ga se re gore dikgopolo tša gagwe di tla gatelelwe.

Mohlala 2: Ge mmušo wa bjale o nyaka go thoma ka sekema (morero) se se rileng gomme e le maikarabelo a mošomi go fana ka maele gore sekema seo se ka tsenywa tirišong botse bjang, mošomi, le ge a ka no ba a sa dumelelane le sekema seo, o swanetše go beela ka thoko maikutlo a gagwe gomme a tšee sephetho ka go lebelela mehola le dipoelamorago tša kgetho ye nngwe le ye nngwe, bakeng sa setšhaba seo se amegago.

4.1.4 Mošomi o swanetše go itlwaetša le go obamela melao ya mmušo ka moka yeo e amanago le maitshwaro le mešomo ya gagwe.

Gore ba kgone go hlankela Mmušo ka botshepegi le bokgoni, bašomi ba swanetše go tseba dikagare tša mošomo wa bona, melao yeo mošomo o swanetšego go phethwa go ya ka yona le mananeo ao a swanetšego go latelwa.

Ke maikarabelo a baokamedi go netefatša gore bašomi ba tseba dikagare tša mešomo ya bona. Bašomi le bona ba swanetše go tšea matsapa a go netefatša gore e ba batho bao ba nago le tsebo, bokgoni le go latela melao le mananeo a tikologo yeo ba šomago go yona; kgahlegelong ya setšhaba seo ba se hlankelago.

Mohlala 1: Mohlankedi yo a sa tsebego melawana ya ditšhelete ya tirelo ya setšhaba o fetiša kgopelo ya go reka ditlabakelo ntle le go thoma ka go hwetša tumelelo ye e nyakegago ya Lefapha la Ditšhelete. Kgato e bjalo e ra gore tšhelete e šomišitšwe ntle le tumelelo gomme seo se ka baka gore go tšewe dikgato tša semolao tša go ja ditšhelete tše ntši le dikleime tša ditshenyegelo.

Mohlala 2: Ka lebaka la go hloka tsebo ga gagwe, mošomi o fa motho yoo a dirago kgopelo ya phenšene ya botšofadi tshedimošo ye e fošagetšego mabapi le dilo tšeo di nyakegago gore a khwalifaye, lenaneo leo a swanetšego go le latela, le bokalo bja tšhelete yeo e mo swanetšego. Se se ka ba le ditlamorago tše mpe go leloko leo la setšhaba.

4.1.5 Mošomi o šomišana le ditheo tša setšhaba tšeo di hlamilwego ka tlase ga molao le Molaotheo go hlohleletša kgahlego ya setšhaba.

Go hlamilwe ditheo tše mmalwa ka tlase ga Molaotheo (Mošireletši wa Setšhaba, Molekodipharephare wa Dipuku tša Setšhaba, Khomišene ya Tirelo ya Setšhaba, Khomišene ya Tekatekana ya Bong, bj.bj.) gomme ditheo tše dingwe di theilwe ka molao (diboto tša dithendara, dikhomišene tša dinyakišišo, bj.bj.). Ditheo tše di šoma bjalo ka 'maphodisa' go netefatša taolo ye e botse. Kafao bašomi ba mmušo ga ba swanela go lebelela ditheo tše ka leihlo le lebe, eupša ba swanetše go di thuša go phetha mešomo ya tšona ka fa mohlala, go fana ka tshedimošo le ditlhaloso tšeo di hlokegago.

Mohlala 1: Ge Ofisi ya Mošireletši wa Setšhaba e kgopetšwe go nyakišiša ngongorego ya leloko la setšhaba kgahlanong le kgoro ya Mmušo, e lebeletše gore bašomi ba lefapha leo go fana ka tshedimošo yeo e hlokegago.

Mohlala 2: Ge Molekodipharephare wa Dipuku tša Setšhaba a sa fete gabotse mabapi le taolo ya ditšhelete tša lefapha, bahlankedi ba kgoro yeo e amegago ga ba swanela go lebelela dipihlelelo tša dinyakišišo ka leihlo le lebe. Ba swanetše go kwešiša le go lemoga tema yeo e kgathwago ke Molekodipharephare wa Dipuku tša Setšhaba le go šomišana le Ofisi ya gagwe ka botlalo go rarolla mathata.

4.2 KAMANO LE SETŠHABA

4.2.1 Mošomi o hlohleletša botee le bophelo bjo bobotse bja setšhaba sa Afrika Borwa ge a le gare a phetha mešomo ya gagwe ya semmušo.

Ketapele ya Molaotheo e hlalosa gore nepo ya go amogela molaotheo ke go -

- go fodiša dikarogano tša dinakong tše fetilego le go thea setšhaba seo se se ithekgilego ka metheo ya demokrasi, toka le ditokelo tša botho tša motheo;
- ala motheo wa setšhaba seo se sa fihlego selo moo Mmušo o ithekgilego ka thato ya batho gomme modudi yo mongwe le yo mongwe a šireleditšwego ka molao ka go lekalekana;
- go kaonafatša maphelo a badudi ka moka le go ba kgontšha go tšwelela bokgoni bja bona; le
- aga Afrika Borwa ye e kopanego ya demokrasi yeo e kgonago go tšea maemo ao a e lebanego bjalo ka naga ye e ipušago ditšhabeng.

Gore re kgone go fihlelela le go boloka maikemišetšo a godimo a Molaotheo, badudi ka moka ba swanetše go tšea matsapa a tseneletšego. Ga se ka phošo ge bašomi ba tirelo ya setšhaba ba bonwa bjalo ka karolo ya 'Mmušo', kafa se se bohlokwa le go feta go bona.

Mohlala 1: Dikamono tše botse tša sehlopha, segwera le moya o mo botse wa seprofešenale ka kakaretšo gareng ga sehlopha sa bašomi ba merafe ya go fapafapana bao ba šomago le setšhaba thwii, e tla ba mohlala setšhabeng ka kakaretšo. Mohlala o mo botse e tla ba ofising ye e fanago ka dipukwana tša boitsebišo goba dipasporoto.

Mohlala 2: Mošomi o swanetše go leka go ingwadišetša khoso ya go ithuta le lengwe la maleme a semmušo ao a šomišwago mo tikologong. Gape o swanetše go hlohleletša gore dikopanong go ba le motho yoo a tla fetolelago polelo go le lengwe la maleme a semmušo moo go hlokegago.

4.2.2 Mošomi o hlankela setšhaba ka mokgwa wo o sa tšeeo lehlakore gore batho ba le tshepo go tirelo ya setšhaba.

Tirelo ya setšhaba e hlankela setšhaba ka moka, gomme ka go realo batho ba lebeletše gore ba thušwe ka go lekalekana, ka bokgoni, ka boprefešenale le ka segwera. Ka go realo go lebeletšwe gore bašomi le bona ba phethagetše maikemišetšo a ka go swara bao ba šomago le bona le bao ba ba hlankelago ka go lekalekana, ka mokgwa wo o tla tlišago tshepo gammogo le go dira gore setšhaba se rate khwalithi le bokgoni bja tirelo yeo e abjago.

Mohlala 1: Mošomi o swere maemo kgorong yeo e fetišago dikgopelo tša setšhaba tša go aba ditirelo tše rileng. Moagišani yoo wa mošomi o a tseba gore a na le bokgoni bja go ka huetša lenaneo la phetišo ya dikgopelo gomme o mo kgopela gore a mo thuše ka go potlakiša kgopelo ya gagwe. Mošomi o tla swanelwa ke go tsinkela seemo seo ka hloko, ka ge kgato ye a ka e tšeeo go thuša moagišano yoo wa gagwe e ka tšewa bjalo ka tiro ya sepišša (favour) go moagišani go moagišani wa gagwe godimo ga badirakgopelo ba bangwe.

Mohlala 2: Mošomi o swanetše go kgopela diklaente tša gagwe go ema mothalong (fola laene), gore yo mongwe le yo mongwe a thušwe ge nako ya gagwe e fihla, ntle le go bontšha sepišša (favour), goba go bonwa eka o dira bjalo, go motho ofe goba ofe.

4.2.3 Mošomi o swanetše go ikokobetša, a be le thušo le go fihlelege ga bonolo ge a šomišana le setšhaba, ka dinako tšohle gape a sware maloko a setšhaba bjalo ka dikhastamo tšeo di lebanwego ke tirelo ya maemo a godimo.

Go bohlokwa go bašomi go lemoga gore, go joina tirelo ya setšhaba, ke go itlami ka go thuša setšhaba ka kakaretšo.

Setšhaba se lebeletše go fiwa thušo, le gore bašomi ba be gona go ba thuša ka segwera le bokgoni ka dinako tšohle.

Mohlala 1: Mošomi o letšetšwa ke leloko la setšhaba eupša go molaleng gore motho yoo swanetše go thušwa ke lefapha le lengwe. Mošomi o botša moletši gore a leke lefapheng le lengwe. Se se ka dira gore leloko leo la setšhaba le feleletše le boletše le batho ba bantši ba go fapafapana ntle le go hwetša thušo yeo le e hlokago. Se ga se thuše selo ebile se hlolela tirelo ya setšhaba seriti se se mpe. Mošomi o swanetše go tshepiša leloko leo la setšhaba gore o tla nyakišiša motho goba lefapha la maleba le gore o tla buša mogala wa gagwe.

Mohlala 2: Ge a ntše a šoma, mohlankedi yo a rileng o ikhwetša a se na motho yo a nyakago thušo khaonthareng ya gagwe mola mošomi-ka-yena a tlaletšwe ke batho ba ba nyakago thušo. Mošomi o swanetše go thuša mošomi-ka-yena le setšhaba ka go biletša batho khaonthareng ya gagwe, ge e le gore o na le tsebo ya maleba ya tirelo yeo batho ba e hlokago.

Mohlala 3: Ge leloko le rulagantše go kopana le mohlankedi, mohlala go hwetša tshedimošo mabapi le dilo tšeo di nyakegago gore motho a khwalifayela go hwetša thušo ya ntlo ya Mmušo, mohlankedi o swanetše go leka go bonana le motho yoo ka pela ka moo go kgonegago. Se se tla laetša gore bahlankedi ba a fihlelega ebile ba ikemišeditše go thuša.

4.2.4 Mošomi o lemog/hlokomela maemo le mathata a setšhaba ge a phetha mešomo ya gagwe ya semmušo le ge a tšea diphetho tšeo di ba amago.

Le ge dinyakwa le/goba mathata a maloko a setšhaba, go ya ka kgopolo ya bašomi, e se a tseneletšego ga kaalo, bašomi ba swanetše go fana ka thušo, tshedimošo goba maele ka bokgoni matsapeng a go hwetša tharollo ya mathata a bona.

Mathata ao a hlagišwago ke batho ka noši goba dihlopha a swanetše go tšeelwa hlogong. Go latela lenaneo la go bontšhana leo le sa fihlego selo mererong ye go ka ba le seabe se segolo kudu go lemoga le go amogela maemo le mathata a setšhaba.

Mohlala 1: Go rulaganywa kago ya kliniki ya maphelo setšhabeng sa magaeng eupša bothata bja kliniki bo ka rarollwa ka kliniki ya go thetha. Go swanetše go rerišanwa le setšhaba go utulla gore sona se kaoniša eng go dikgetho tšeo tše pedi. Se se tla netefatša sephetho sa maleba le go dira gore setšhaba se amege go tloga mothomong.

Mohlala 2: Mošomi wa tirelo ya setšhaba o rwele maikarabelo a go šomašomana le dikgopelo tša di-subsidy tša dintlo tša maloko a setšhaba a topago tša fase lefelong la mekutwana.

Ge dikgopelo di ka se fiwe šedi ka pela le gona ka bokgoni, seo se ka dira gore projeke ya dintlo ka moka e diegišwe le gore batho ba tla tšwela pele go dula ka tlase ga maemo a sa kgahlišego nako e telele go feta ge nkabe ba abetšwe tirelo pela.

4.2.5 Mošomi o ikgafile go aba tirelo ka nako matsapeng a go hlabolla le go maatlafatša Ma-Afrika ka moka ka nako.

Mmušo wa bjale o hlalositse gabotse maikemišetšo a wona a go bea šedi maatlafatšong ya ditšhaba tšeo di dikilego di hlokomologilwe mo nakong ye e fetilego, bjalo ka ge a hlaloswa ka go Lenaneo la Kagoleswa le Tlhabollo. Maikemišetšo a a swanetše go phethagatšwa ke dikgoro ka mka ka mananeo a tšona.

Afrika Borwa ke naga yeo e hlabologago gomme bogolo bja badudi ba yona, ka mabaka a go fapafapana, ga ba tsebe selo ka ditokelo le maikarabelo a bona, ditirelo tšeo di ba lebanego, ditsela tšeo ba swanetšego go di latela le gore ba swanetše go boledišane le mang tabeng ye. Ka ge maikemišetšo a tirelo ya setšhaba e le go thuša setšhaba ka moka, ke maikarabelo a badiredi ba setšhaba go fa batho ba se nago tsebo tshedimoso, maele le thušo yeo ba e hlokago. Ba swanetše go dira se ka botho le bokgoni le ge le gore se se ba gapeletša go ba romele setheong goba moagong o mongwe ka moya wa segwera.

Mohlala 1: Bašomi ba swanetše go kgatha tema mananeong a tlhabollo le maatlafatšo ao a rulagantšwego ke dikgoro tša bona. Ba swanetše go bontšha boikgafu mešomong ya bona le go netefatša gore mananeo a bjalo a phethagatšwa ka bokgoni ka dinako tšeo di beilwego.

Mohlala 2: Ge ba thuša maloko a setšhaba mererong ya tlhokomelo ya maphelo, bašomi ba swanetše go šomiša sebaka seo go aba tirelo ye e feletšego ya maele ge ba gononwa gore tsebo ya bona ya motheo ya thibela malwetši e a fokola. Moo bašomi ba sa kgonego go aba thušo ka moka yeo e hlokegago ka bobona, se se kaone ke gore ba romela motho yo a hlokago thušo go bašomi-ka-bona bao ba tla ba thušago goba go ba hlahla ka tshwanelo.

4.2.6 Mošomi ga a swanwela go kgetholla motho ofe goba ofe go ya morafe, bong, botšo, mmala, kgetho ya thobalano, mengwaga, bogole, tumelo, kgetho ya dipolotiki, setšo le leleme.

Bjalo ka ge go šetše go hlalositšwe, tirelo ya setšhaba ke ya go thuša batho fela le setšhaba sa Afrika Borwa ka kakaretšo, go sa kgathalege gore ke bomang. Motho yo mongwe le yo mongwe o na le tokelo ya molaotheo go fiwa tlhompho ye e mo lebanego. Kafao bašomi ba swanetše go swara batho ka moka ka go lekalekana, ka segwera le bokgoni, go ba kgodiša gore ba hwetša tirelo yeo e ba swanetšego.

Mohlala 1: Mošomi a ka gononwa gore leloko la setšhaba leo le nyakago thušo, go no fa mohlala, ke gay. Le ge mošomi a ka no ba a šišimišwa ke di-gay ka gohlegohle, o swanetše go mo abela tirelo ya seprofešenale yeo e swanago le yeo a bego a tla e abela leloko le lengwe le le lengwe la setšhaba.

Mohlala 2: Batho ba mmalwa ba fotše laene gomme go tšwelela motho wa go tsebega yoo a lebeletšego gore a thušwe ka potlako. Ge mošomi yoo a abago tirelo a ka dumelela motho yoo go fetela ka pelepele mothalong, seo se ra gore o kgetholla batho ba bangwe ba lego laeneng.

4.2.7 Mošomi wa tirelo ya Setšhaba ga a swanela go šomiša maemo a gagwe gampe go hlohleletša goba go šitiša dikgahlegelo tša lekgotla lefe goba lefe la dipolotiki goba sehlopha se nago le kgahlego.

Ka ge tirelo ya setšhaba e hlankela setšhaba ka moka, seo se bopšago ke dihlopha tša dikgahlegelo tša go fapafapana, makgotla a dipolotiki le batho ba ditumelo tša go fapafapana, bj.bj., go molaleng gore bašomi ba tirelo ya setšhaba ga ba swanela go ikamanya le ditiro tšeo di ka bonwago bjalo ka go thekga sehlopha se rilego go na le se sengwe.

Go ya ka tirelo ya setšhaba, di klaente tša yona ka moka di swanetše go swara ka go lekalekana go ya ka Melao ya mmušo wa bjale. Kafao mošomi o swanetše go kwešiša gabotse phapang gareng ga maikarabelo a gagwe go Mmušo wa bjale le go amega thwii mererong ya dipolotiki tša lekgotla le rileng la dipolotiki.

Mohlala 1: Mošomi ke leloko la mokgatlo wo o rileng wa setšo woo o swanetšego go phenkgišana le ye mengwe bakeng sa thušo ya ditšhelete tsa Mmušo ngwaga le ngwaga. Mošomi yoo o swere maemo a godimo kgorong yeo e sekasekago le go fetišetša ditegelo go Tona yeo e amegago. Mošomi yo bjalo ga a swanela go šomiša maemo a gagwe go šušumetša kgopelo ya mokgatlo woo elego leloko la wona bjang goba bjang, goba go gatelela dikgopelo tša mekgatlo e mengwe. Mošomi o bjalo o swanetše go tsebiša bagolwane ba gagwe ka ga dikgahlegelo tšeo a nago le tšona go phema kgonagalo goba seo se ka tšewago go ba thulano ya dikgahlegelo.

Mohlala 2: Bašomi ba lebeletšwe gore ba bontšhe thekgo ye e bonagalago go Ditona/Balekgotlaphethiši ba dikgoro tša bona ka go rulaganya dingwalwa, bj.bj. tšeo di tla šomišwago mererong ya semmušo, bjalo ka dingangišano tša seswantšho sa molaokakanywa. Le ge go le bjalo, bašomi ga ba swanela go amega thulaganyong ya dingwalwa tšeo di tla šomišwago ke Tona goba Molekgotlaphethiši mererong ya dipolotiki tša phathi ya gabo.

4.2.8 Mošomi o hlompha le go šireletša seriti sa motho yo mongwe le yo mongwe gammogo le ditokelo tša gagwe bjalo ka ge di hlalositšwe ka go Molaotheo.

Bašomi ba swanetše go bontšha tlhompho go bašomi-ka-bona le setšhaba, go sa kgathelege gore ke bomang, ba bogega bjang, maemo a bona ke afe, bj.bj. Maitshwaro a mošomi go batho ba bangwe a swanetše go ba a segwera, a thušo le bokgoni.

Mohlala 1: Ge bašomi bao ba abago tirelo khaonthareng ba kgopelwa thušo ke motho yo a nwelego kudu ebile a hlaba mašata, ba swanetše go swara motho yoo go no swana le ba bangwe, ka go mo thuša dipelo tše borutho le ka nepo. Go bohlokwa go lemoga gore maloko a mangwe a setšhaba a tla be a lebeletše seemo ka leihlo le bogale le gore mošomi a ka kaonafatša seriti sa tirelo ya setšhaba ka go rarolla bothata ka tsela ya seprofešenale. Ge seemo se ka tšwa taolong gomme bašomi ba bona go le bothata go šomašomana le sona, ga ba swanela go tšewa ka maikutlo, eupša seo ka ba se dirago ke go iša motho yoo go mogolwane wa bona, yoo a ka šomanago le yena ka thoko.

Mohlala 2: Batho ba gapeletšwa ke seemo sa bona sa ditšhelete go dira kgopelo ya thušo ya leago. Bahlankedi bao ba rwelego maikarabelo a go ba thuša ka difomo tša maleba tša go dira dikgopelo ba swanetše go bontšha kwešišo ka go ipea maamong a bona.

4.2.9 Mošomi o lemoga tokelo ya setšhaba ya go fihlelela tshedimošo, ntle le tshedimošo yeo e šireleditšwego ke molao.

Molaotheo o na le makala a mabedi mabapi le phihlelelo ya tshedimošo. La mathomo ke tlhohleletšo ya moya wa go se fihle selo, moo modudi yo mongwe le yo mongwe a nago le tokelo ye rilego ya go fihlelela tshedimošo ka moka yeo e lego kgahlegelong ya setšhaba. Se se tla kgontšha badudi go kgatha tema go thea melao yeo ba tla ratago go bona e tsenywa tirišong. Sa bobedi, molaotheo o kgontšha badudi go šireletša tše dingwe tša ditokelo tša bona tša motheo bjalo ka ge di hlalosa ka go Bill of Rights. Badudi ba ka kgopela mabaka a ngwadilwego mabapi le kgato ya taolo yeo e ka ba amago gampe. Go feta moo ba ka kgopela go fiwa tshedimošo efe goba efe matsapeng a go šireletša ditokelo tša bona.

Bjalo ka ge modiredi yo mongwe le yo mongwe wa setšhaba a tseba, tlhaloso ya gore ke tshedimošo efe yeo elego kgahlegelong ya setšhaba gay a hlakla. Ye nngwe e tšewa go ba tshedimošo yeo e šireleditšwego yeo e laolwago ke dikgoro go ya ka 'Guidelines on Minimum Information Security Standards' bjalo ka ge e lokolotšwe ke National Intelligence Agency. Open Democracy Bill gape e ikemišeditše go thea maemo a maleba moo taba ye e ka laolwago ke dikgoro. Taba ye e tšwela pele go thatafatšwa ke ntlha ya gore Labour Relations Ac ya 1995 e na le ditsela tše di rileng tše di fago badiredi ba setšhaba phihlelelo ya thedidimošo ye e swerego ke Mmušo bjalo ka mongmošomo ka nepo ya go šireletša ditokelo tše rileng tša bašomi.

Mooko wa taba ye o ka ngotlofatšwa ka tsela ye e latelwago:

- Bengmošomo ba swanetše go lemoga tokelo ya setšhaba ya go fihlelela tshedimošo ka dinako tšohle.
- Kgoro ye nngwe le ye nngwe e swanetše go thea lenaneotshepedišo la maleba leo le sepedišanago le melao ya maleba ya bosetšhaba go laola taba ye ka gare ga mekgatlo ya bona.

- Bašomi ba swanetše go lemoga melao le mananeotshepedišo ao a laolago taba ye ka gare ga dikgoro tša bona.
- Mabaka a dirilego gore go tšewe dikgato le mananeo ao a latetšwego a swanetše go rekhotwa ka tshwanelo gore tshedimošo yeo e tle hwetšagale ge e nyakega.
- Ge tshedimošo yeo e kgopetšwego ke leloko la setšhaba e sa kgone go hwetšagala ge e nyakega, leloko la setšhaba le swanetše go fiwa mabaka a kwagalago.

Mohlala 1: Go fa setšhaba tshedimošo ka nako go bohlokwa kudu. Ge leloko la setšhaba leo le kgopetšego tshedimošo mabapi le dibasari le ka fiwa tshedimošo yeo ka morago ga letsatši la go tswalelwa ga dikgopelo tša ngwaga wo o rileng, gona tshedimošo ye e ka se sa ba bohlokwa.

Mohlala 2: Phihlelelo ya tshedimošo gape e ra gore tshedimošo e swanetše go mpshafatšwa nako le nako. Ge leloko la phalamente le ka kgopela tshedimošo ye e ye e rileng mabapi le ngangišano yeo e yang go ba gona ka phalamenteng, gomme kgoro ya palalewa go fana ka tshedimošo ye e nepagetšego ya bjale ka nako, seo se ba le khuetšo e mpe lenaneong la demokrasi.

Mohlala 3: Go fana ka tshedimošo ye e sa nepagalago le gona go ka baka mathata. Maloko a setšhaba, go no fa mohlala, a ka nyaka tshedimošo mabapi le go tsenywa tirišong ga sekema se seswa seo tše dingwe tša dintlha tša sona di sa hlwago di fetišwa ke lekgotla la maleba. Mošomi yoo a sa tsebego se, eupša a tsebago dintlha tša mathomo tša sekema a ka fa setšhaba tshedimošo ye e seng ya semmušo. Tirelo ya setšhaba e ka ikhwetša e le mathateng ge go ka dirwa diphetogo go sekema gomme sa feleletša se tsentswe tirišong ka mokgwa wo o fapanego le ka moo setšhaba se bego le lebeletše.

4.3 DIKAMANO GARENG GA BAŠOMI

4.3.1 Mošomi o šomišana le bašomi ba bangwe ka botlalo go tšweletša dikgahlegelo tša setšhaba.

Go bohlokwa gore bašomi ka moka ba lemoge gore maikemišetšo a bona a swana, elego go šomela Mmušo wa bjale le setšhaba ka bokgoni le botshepegi ka moo go kgonegago. Kafao bašomi ba swanetše go tšea matsapa a kgethegilego go šomišana. Ka go thušana, go thekgana le go abelana tsebo, dikgopolo le methopo (moo go hlokegega), bašomi ba tla kgona go phetha maikarabelo a bona ka bokgoni kgahlegelong ya Mmušo le setšhaba.

Mohlala 1: Go bohlokwa go tseba maikemišetšomagolo a tirelo ya setšhaba le go kwešiša gore karolwana ye nngwe le ye nngwe e nnyane yeo e ralokilwego ka bokgoni, e ba le seabe go mošomo o mo botse. Kafao mošomi o swanetše go amogela dikgopolo le maele a bašomi-ka-yena go tšwa mafapheng a mangwe. Moya wa mona le “tloga tikologong ya ka” tirelong ya setšhaba ga o nyakege.

Mohlala 2: Ge mošomi a lemoga gore dinyakwa tše rileng tša setšhaba di ka phethagatšwa ga bonolo ge ofisi ya gabo e ka šomišana gabotse le ofisi ye nngwe, mošomi o swanetše o tšea matsapa go nyakišiša tšhomišano e bjalo, le ge e le gore bahlankedi ba ofisi yeo e nngwe ba ka thoma ba se na tšhomišano e botse.

Mohlala 3: Mohlankedi o kgopelwa ke kgoro ye nngwe gore a tlo thuša go ‘selection panel’. Ge go kgonega mošomi o swanetše go thuša bjalo ka ge a kgopetšwe. Le ge go le bjalo o swanetše go lebelela dinyakwa tša mošomo lefapheng la gabo le go hwetša tumelelo pele go bagolwana ba gagwe.

4.3.2 Mošomi o phathagatša ditaelo ka moka tše di kwagalago tše a di fiwago ke motho yo a nago le maatla a go fana ka tšona semmušo ge feela e le gore ga di thulane le dikagare tša molaotheo le/goba molao o mongwe.

Go bohlokwa gore bašomi ba phethagatše ditaelo ka moka tše di kwagalago, go netefatša gore setšhaba se abelwa ditirelo ka mokgwa o mo botse. Mekgatlo e megolo bjalo ka dikgoro tša ditirelo tša setšhaba di ka kgona go šoma ka tshwanelo feela ge go na le mananao a ma botse a tshapedišo ya ditaba ao a hlompšwago ke ba ka fase. Ge ditaelo tša semolao ka moka di ka phethagatšwa ka nako le gona ka bokgoni setheo ka moka se tla šoma gabotse.

Mohlala 1: Mošomi o hwetša taelo go tšwa go mogolwane wa gagwe wa taolo goba wa sepolotiki gore a dire selo seo se thulanago le dikokwane tše tirelo ya setšhaba e theilwego godimo ga tšona. Mošomo o swanetše go tseba gore melao e reng gomme a bontšhe mogolwane yoo a mo fago ditaelo gore seo a mo laelago gore a se dire se kgahlanong le molao. Ge mogolwane wa gagwe a phegeletše, mošomi o swanetše go mo kgopela gore a dire kgopelo ya gagwe ka lengwalo, a ngwalwe gore a ganana le kgopelo yeo gomme a begele lefapha la maleba.

Mohlala 2: Ge mošomi a laelwa ke mogolwane wa gagwe gore a tsenye otara ya go reka ditlabakelo moo go sa latelwago ditsela tša maleba tša go thendara, mošomi o swanetše go kgopela gore taba ye e fetišetšwe go ‘accounting officer’ gore e be yona a tšeago sephetho.

4.3.3 Mošomi o efoga go bontšha tšhekamelo ka lehlakoreng la meloko ya gabo le bakgotse mererong ye e amanago le mošomo le go se šomiše maemo a gagwe gampe goba a huetša mošomi yo mongwe, goba a huetšwa gore a šomiše maemo a gagwe gampe.

Tirelo ya setšhaba e lebeletšwe gore e thwale, e hlatloše le go putša bašomi bao ba nago le bokgoni bja go aba ditirelo, go sa lebeletšwe gore ke ba lekgotla lefe la dipolotiki, dikamano tša lapa goba maemo a bona setshabeng. Dilo tše di latelago ga tša dumelwa:

- (a) Mogau (Favouritism) - se se ra gore bašomi ba rileng ba a thwalwa, ba hlatlošwa, ba transferwa, goba ba fiwa tshwaro ye e kgethegilego yeo e ithekgilego ka dilo tša swana le go reka segwera goba go hlapišwa matsogo ka le lengwe la matšatši, bj.bj.
- (b) Go thwala metswalle (Nepotism) - Se se ra gore mošomi o a thwalwa, a latlošwa, a transferwa goba o fiwa mehola ye e rileng ka lebaka la gore e le moloko goba a na le dikamano tše rilego le motho yoo a lego maamong a go fetiša kgato e bjalo goba go fetola/go ba le khuetšo go lenaneotshepedišo.

Mohlala 1: Bašomi ba babedi (A le B) ba joina tirelo ya setšhaba. Ba fiwa maemo a swanago, ke bagwera ba go botegelana ebile ba šomiša ofisi e tee. Mošomi B o a hlatlošwa gore e be mookamedi wa Mna. A. Ka go realo, o maamong a go fa Mna. A mešomo e “kgethegilego”, gore a tle a kgone go šupa ditiro tša gagwe tše bohlokwa tše di tla mo fago dintlha tše bohlokwa ge a bapetšwa le bašomi-ka-yena. Ge nako ya go sekaseka mošomo wa Mna. A e fihla, yeo e alwago ke Mna. B ka mafolofolo le go sekamela ka lehlakoreng le tee, o hwetša “merit award”, le ge e le gore ka tshwanelo ga ya mo lebana.

Mohlala 2: Mošomi o kgatha tema lenaneong la go thwala motho yo a tla šomago tirelong ya setšhaba. Mošomi o bontšha go gaugela motho yo rileng ka gobane e le mokgotse wa gagwe, leloko la lekgotla la dipolotiki leo mošomi elego leloko la lona goba leloko la morafe wa gabo. Se ke ‘nepotism’, gomme e thulana le Molaotheo le dikgahlegelo tša Mmušo.

Mohlala 3: Go na le ditsela tše ntši tše mošomi yo a leng maamong a godimo a ka šomišago maemo a gagwe gampe ka gona. Go no fa mohlala, bašomi bao ba laolago matseno a lefelo la go phaka dikoloi ba filwe ditaello tše di hlakilego gore lefelong leo go phaka bahlankedi-bagolo le baeti ba semmušo feela. Le ge go le bjalo, hlogo ya kantoro ya bona o ithokomološa melao ka go dumelala mosadi wa gagwe go phaka moo nako le nako. Kgato e bjalo e dira gore bašomi ba bangwe ba se sa hlompha melao le bahlankedi-bagolwane gomme seo se ba le khuetšo e mpe tshepedišong e botse ya mokgatlo.

4.3.4 Mošomi o šomiša ditsela tša maleba go tšweletša dingongorego tša gagwe goba go fetiša melaetša

Le ge go amogelega gore dingongorego le diphapang di ka no fela di runya nako le nako tirelong ya setšhaba, go kgahlegelong ya molli le mongmošomo (le setšhaba) gore dingorego le diphapang tše bjalo gareng ga maphakga ao a amegago di rarollwe ka pela ka moo go kgonegago. Le ke lona lebaka leo le dirilego gore go hlangwe mananeotshepedišo a tharollo ya dingongorego le diphapang ao a ka šomišwago ke bašomi ka moka. Le ge go le bjalo go bohlokwa go gopola dintlha tše di latelago ge go ka runya ngongorego goba kgohlano:

- (a) Ngongorego goba phapang e ka rarollwa ka tshwanelo ge maphakga ao a amegago ka bowona a kgatha tema dipoledišanong tša poelano.
- (b) Ge go na le ngongorego/phapang mošomi a ka šomiša ditsela tše di latelago:
 - (i) Lenaneo la tharollo ya dingongorego (lebelela karolo 35 ya Molao wa Tirelo ya Setšhaba, 1994 woo o sepedišanago le Melao ya go šomašomana le dingongorego tša bahlankedi ba Tirelo ya Setšhaba, Regulation no. 6575, ya letšatšikgwedi la di 1 Julae 1999) leo go ya ka lona mošomi yo mongwe le yo mongwe a ka išago ngongorego go mogolwane wa gagwe wa kgauswi yoo le yena a swanetšego go fitišetša ngongorego go ba bagolo ge a sa kgone go e rarolla.

Mohlala 1: Mookamedi o fana ka pego e mpe mabapi le mošomi ka nako ya go sekaseka mošomo wa gagwe (performance assessment) ntle le go fa motho yoo sebaka sa maleba go hlagiša lehlakore la gagwe la ditaba. Se se kgahlanong le metheo ya dikamano tša bašomi. Mookamedi wa tirelo ya setšhaba o tlamegile go lemoga gore tirelo ya setšhaba e swanetše go ba mohlala mabapi le go latela melao ya naga, le go netefatša gore dikgato tše a di tšeago ke tše lokilego tše se nago bosodi.

- (ii) Lenaneotshepedišo la boto ya poelano (go ya ka Item 15(I) ya Schedule 7 ya Labour Relations Act, 1995) moo mošomi a ka išago ngongorego (tshwaro e mpe mošomong) go hlogo ya kgoro yoo a swanetšego go thea boto ya poelano le go fetišetša ngongorego ye botong ge hlogo ya kgoro e sa atlege go rarolla bothata bjo.

Mohlala 2: Morongwa yoo a sa thabišwago ke kgato yeo a e tšeago bjalo ka go rakwa mošomong ntle le mabaka a kwagalago, a ka begela hlogo ya kgoro, yoo a swanetšego go sekaseka taba ye le go netefatša gore bothata bo a rarollwa. Ge hlogo e sa atlege go rarolla bothata mo nakong ya matšatši a 20, morongwa yoo a llogo a ka kgopela hlogo ya kgoro go thea boto ya poelano mo nakong ya matšatši a 10, yeo le yona e tla lekago go rarolla bothata. Ge boto ya poelano e sa atlege go rarolla bothata, gona morongwa yoo a llogo a ka kgopela thušo go Kgoro ya Tsheko ya Basomi (Labour Court).

- (iii) Moo ngongorego e amanago le taolo e mpe le dikgato tše di sa lokago tša Mmušo bjalo ka mongmošomo, ngongorego e ka fetišetšwa le go Mošireletši wa Setšhaba.

Mohlala 3: Morongwa yo a lemogilego gore go na le ditiro tše di belaetšago moo a šomago, a ka begela mogolwane wa gagwe goba hlogo ya lekala. Ge a sa hwetše karabo ye e kgotsofatšago go mogolwane wa gagwe goba hlogo ya lekala, morongwa yoo a ka fetišetša taba yeo go Mošireletši wa Setšhaba. Ka tlase ga mabaka a rilego, morongwa yoo a llogo a ka kaoniša go ikela go Mošireletši wa Setšhaba thwii.

4.3.5 Mošomi o ikgafile tlabollong, tlhohleletšong le tšhomišong bašomi ba gagwe ka botlalo le tlabollong ya dikamano tše botse tša bašomi le segwera.

Gore ba kgone go fihlelela maikemišetšo-kakaretšo a tirelo ya setšhaba ka botlalo, elego go abela setšhaba ditirelo tša maemo, baokamedi/balaodi ka moka tirelong ya setšhaba ba swanetše go netefatša gore bašomi ba leng ka tlase ga bona ka moka ba na le tsebo le bokgoni bja go phetha mešomo ya bona go ya ka maemo ao a nyakegago, ba tutuetšwa aba ditirelo tše bjalo, le go ikemišetša go hlohleletša dikamano tše botse le segwera gareng ga bašomi.

Matsapeng a go fihlelela se, mookamedi o swanetše go gopola dintlha tše di latelago;

- (a) Tlabollo ya bašomi e ra gore mošomi yo a lego maamong a bookamedi/bolaodi o swanetše go;
 - (i) kwešiša gore tlabollo ya bašomi e ama eng;
 - (ii) sekaseka dinyakwa tša tlabollo ya bašomi kgafetša;
 - (iii) tsebagatša leano la tlabollo;
 - (iv) netefatša gore lenaneo le a latelwa; le go
 - (v) hlapetša kgatelopele ya leano le bjalo kgafetša;

Mohlala 1: Mookamedi o swanetše gore, ka tšhomišano le mošomi yo a sa tšwago go thwalwa, a lemoge dinyakwa tša gagwe tša tlhahlo a le mošomong. Dinyakwa tša tlhahlo tše di lemogilwego di swanetše go fiwa šedi ka lenaneo la tlhahlo leo le sepelelanago le mošomo wa gagwe. Go swanetše go thalwa le lenaneo la tlhahlo nepo e le go rulaganya kgatelopele ya tlabollo ya mošomi yo a sa tšwago go thwalwa.

- (b) Tutuetšo ya bašomi e ra gore mošomi yoo a lego maamong a bookamedi/bolaodi o swanetše go -
 - (i) kwešiša gore tutuetšo ya bašomi e ama eng;
 - (ii) sekaseka kelo ya tutuetšo ya bašomi;
 - (iii) tsenya tirišong dikgato tša go maatlafatša kelo ya tutuetšo ya bašomi ge go hlokega; le
 - (iv) hlapetša kelo ya tšhušumetšo ya bašomi kgafetša.

- (c) Tšhomišo ya bašomi e ra gore mošomi yo a lego maamong bookamedi/bolaodi o swanetše go -
- (i) kwešiša gore tšhomišo ya bašomi e akaretša eng;
 - (ii) sekaseka kelo ya tšhomiso ya bašomi;
 - (iii) tsenya tirišong dikgato tša go netefatša gore bašomi ba šomiša bokgoni bja bona ka botlalo; le go
 - (iv) hlapetša tšhomišo ya bašomi kgafetša.

Mohlala 2: Baokamedi/balaodi ba swanetše go hlapetša kelo ya mošomo le tsela yeo o bašomi ba šomago ka gona kgafetša go netefatša gore bašomi ka moka ba šomišwa ka tshwanelo. Se ke go leka go phema seemo seo o tla hwetšago mošomi o mongwe a tlaletšwe ke mošomo mola ba bangwe ba phuthile matsogo feela. Bašomi le bona ba swanetše go hlohleletšwa go itlwaetša mesomo yeo ka tlwaelo esego karolo ya maikarabelo a bona gammogo le mešomo ya maemo a godimo kudu, gore ba kgone go gola bjalo ka bašomi bao ba tla šuthišetšwago maamong a godimo ge nako e fihla.

- (d) Tlhohleletšo ya dikamano tše botse tša bašomi e ra gore mošomi yoo a lego maamong a bookamedi/bolaodi o swanetše go -
- (i) kwešiša gore dikamano tše botse tša bašomi e akaretša eng;
 - (ii) sekaseseka kelo ya dikamano tše botse gareng ga bašomi;
 - (iii) tsenya tirišong dikgato, ge go hlokega, tša go kaonafatša dikamano tše botse le kgwerano ya bašomi; le go
 - (iv) hlapetša dikamano tše botse le kgwerano gareng ga bašomi kgafetša.

Mohlala 3: Baokamedi/balaodi ba swanetše go bea moya wa tšhomišano leihlo makaleng a bona gomme ba tsene ditaba ka bogare ge ba bona eka moya wa bošomi o fase goba ba sa fetše go ngangišana.

4.3.6 Mošomi o swanetše go šomišana le bašomi ba bangwe ka tshwanelo, seprofešenale le ka tekatekano, a sa lebelele gore motho ke wa morafe, bong, botšo, mmala, kgetho ya gagwe ya thobalano, mengwaga, bogole, tumelo, boloko bja dipolotiki, setšo le leleme lefe.

Molaotheo, molao wa khiri le molao wa bašomi, gammogo le Molao wa Setšo/o tlwaelegilego (Common Law), o fa bašomi ba tirelo ya setšhaba tokelo ya motheo ya go go swarwa gabotse ka tekatekano. Ge tokelo yeo e ka angwa gampe ka tsela efe goba efe, mošomi a ka šomiša ditsela tša go rarolla mathata tšeo di hlalotšwago ka go Public

Service Act, 1994, Public Service Regulations le Labour Relations Act, 1995, goba a ka kgopela thušo go Kgoro ya Tsheko ya Molaotheo, Kgorokgoro ya Tsheko goba Mošireletši wa Setšhaba, go tla ya ka mabaka. Kafao go bohlokwa gore baokamedi/balaodi tirelong ya setšhaba ba tsebe gore tshwaro e botse ya tekatekano e ra go reng.

- (a) Go swara bašomi ba bangwe gabotse go ra gore mošomi o swanetše gore -
- (i) kamehla a hlomphe ditokelo tše di leng gona (go ya ka molao wa setšo/wo o tlwaelegilego), Molaotheo, Molao wa bašomi le melao ye mengwe ya maleba) tša bašomi ba bangwe;
 - (ii) kamehla a fe bašomi ba bangwe sebaka sa go hlagiša lehlakore la bona la ditaba;
 - (iii) kamehla a dumelele bašomi ba bangwe go tla le baemedi ge ba kgopela; le
 - (iv) gore kamehla a ikemišetše go ahlaahla/boledišana/nerišana phatlalatša.

Mohlala 1: Ge mošomi, go no fa mohlala, a latofatšwa ka maitshwaro a mabe, molato wa gagwe o swanetše go sepetšwa ka lenaneo la maleba le gona ka toka ye e se nago bosodi.

Go sepetšwa ka lenaneo le maleba go ra gore lenaneo le le rilego la kgalemo le swanetše go latelwa moo mošomi a swanetšego -

- go tsebišwa ka nako mabapi le ditatofatšo kgahlanong le yena;
- go fiwa sebaka sa go hlaloša lehlakore la gagwe la ditaba theetšong/(tshekong);
- go ba le tokelo ya go ba le moemedi;
- go ba le tokelo ya go fihlelela tshedimošo ya maleba ka moka;
- go ba ke tokelo ya go hlaba dihlatse ka dipotšišo; le
- go ba le tokelo ya go aphila.

Toka ye e kwagalago e ra gore dintlha ka moka tšeo di tšweleditšwego di swanetše go fiwa šedi ka tshwanelo ka moo go kgonegago pele go tšewa sephetho.

- (b) Go šomišana le bašomi ba bangwe seprofešenale go ra gore mošomi o swanetše -
- (i) go ba le tsebo ye e lekanego ya taba;
 - (ii) go arabela ditaelo/dikgopelo ka bjako;
 - (iii) go nagana gabotse mererong ya maleba;
 - (iv) go kgatha tema ka tshwanelo mošomong wa sehlopha ka nepo ya go aba ditirelo/rarolla mathata;
 - (v) go hlompha ditokelo tša bašomi ba bangwe; le
 - (vi) go šetša/lemoga dikgahlegelo tša ba bangwe bao ba amegago.
- (c) Go šomišana le bašomi ba bangwe ka tekatekano go ra gore mošomi o swanetše -
- (i) go se kgetholle bašomi ba bangwe thwii goba ka mokgwa o mongwe go ya ka lebaka lefe goba lefe;
 - (ii) go swara bašomi ba bangwe ka go lekalekana ka dinako tšohle;
 - (ii) go se tšee lehlakore le gatee gape a dire bjalo le ge a tšea diphetho tšeo di tla amago batho ba bangwe.

Mohlala 2: Mookamedi o fa maloko a sehlopha sa gabo sa tumelo “time off” eupša o gana go fa maloko a dihlopha tše dingwe tša tumelo ya “time off”. Dihlopha tša bodumedi ka moka di swanetše go fiwa tshwaro ye e swanago.

4.3.7 Mošomi ga a swanela go ikamanya le ditiro tša makgotla a dipolotiki mošomong.

Go ya ka Molaotheo, tirelo ya setšhaba ga ya swanela go ikamanya le dipolotiki ge a le gare a abela setšhaba ditirelo. Se se ra gore bašomi ba tirelo ya setšhaba ba swanetše go aba ditirelo go badudi ba naga ka moka ntle le go kgetha. Tirelo ya setšhaba le bašomi ba yona ba hlankela naga ka moka gomme, ge ba phetha maikarabelo a bona, ga ba swanela go hlohleletša dikgahlegelo tša lekgotla le le rilego la dipolotiki.

Mohlala 1: Motho yoo a aperego T-shirt ye e nago le maswao/meeno ya lekgotla la dipolotiki ge a ntše a abela setšhaba tirelo ya go fana ka mangwalo a boitsebišo a ka latofatšwa ka kgethollo yeo e nago le khuetšo ya sepolotiki ge a sa kgone go fana ka pukwana ya boitsebišo ka nako yeo e beilwego, le ge e le gore lebaka le le bakilego tiego ga le maatleng a gagwe. Go feta moo, leloko la setšhaba le ka befedišwa ke go hlankelwa ke motho yo a šušumetšago/tšweletšago merero ya lekgotla le le rilego la dipolotiki setheong sa setšhaba/bohle.

Mohlala 2: Mošomi yoo a dumelelago maloko a lekgotla le le rilego la dipolotiki go fihlelela tshedimošo yeo setšhaba se nago le tokelo ya go e fihlelela, eupša a ganetša maloko a lekgotla le lengwe la dipolotiki go fihlelela tshedimošo yona yeo, o paletšwe ke abele badudi ba Afrika Borwa ka moka tirelo, gosa lebelelwe gore ke maloko a makgotla afe a dipolotiki.

4.4 GO PHETHAGATSWA GA MEŠOMO

4.4.1 Mošomi o phegelela go fihlelela maikemišetšo a setheo sa gabo ntle le ditshenyegelo tša godimo le kgahlegelong ya setšhaba.

Kamehla ge ba le gare ba phetha mešomo ya bona, bašomi ba swanetše go ipotšiša kgafetša gore a seo ba se dirago se na le seabe kabong ya ditirelo goba dipoelo tšeo elego maikarabelo a lefapha la bona la mokgotla. Se se nyaka gore bašomi ka moka ba be le tsebo ye e phethagetšego ya maikemišetšo a mafapha le setheo sa bona le, se bohlokwa le go feta, mešomo ye e lebanego bona thwii ka gare ga setheo ka kakaretšo.

Baokamedi/balaodi makaleng ka moka le bona ba swanetše go ipotšiša kgafetša gore a mešomo yeo e dirwago ke mafapha a bona e tloga e le na seabe sa go tsebalega kabong ya ditirelo tšeo elego maikarabelo a setheo sa bona.

Bašomi le baokamedi/balaodi ba swanetše go hlokomela gore ba se bušetše mošomo woo ka tshwanelo o swanetšego go ba o dirilwe ke setheo se sengwe.

Mohlala 1: Mošomi o raloka dipapadi khomphutheng ya ka ofising ka nako ya mošomo. Seo ke nyefolo ya moya wa boikgafo mošomong ebile ke go utswetša mongmošomo nako (le yona tšhelete thobela). Ge motho a se na mošomo wo o lekanego o swanetše go tsebiša mookamedi wa gagwe gore a kgone go mo šomiša ka tshwanelo go fihlelela maikemišetšo a mokgotla.

Mohlala 2: Molaodi wa lenaneo la ditekanyetšo goba molaodi yo a rwelego maikarabelo o swanetše go hlokomela gore o šomiša mašeleng a setšhaba ao a lego taolong ya gagwe go fihlelela maikemišetšo a lenaneo. Se se nyaka thulaganyo ya maleba le go phema diphetho tšeo di tšewago ka motsotswana ntle le go nagana gabotse.

4.4.2 Mošomi o swanetše go ba le dikgopolo tše bogale ge a phetha mošomo wa gagwe, a nyake ditsela tše bohlale tša go rarolla mathata le go tšwetša pele bokgoni ka tlase ga molao.

Bašomi ba swanetše go amega ka botlalo phethagatsong ya mešomo ya bona. Ba swanetše go dula ba nagana le go phetha mešomo ya bona ka bjako le bokgoni ka nepo ya go tšweletša dipoelo le/goba ditirelo tše kaone. Mo letšatšing le le tlwaelegilego la mošomo, go tšwelela mathata a go fapafapana. Bašomi ba swanetše go tšwelapele go

nyaka ditsela tša go rarolla mathata a ka tsela ye potlakilego ye kaonekaone gape ba nyake le ditsela tše bohlae tša go thibela gore mathata a se ipušetše.

Mohlala 1: Ge mošomi wa lekala leo le abago ditifikeiti a ka lemoga gore setšhaba ga se kgotsofatšwe ke lenaneo leo le swanetšego go latelwa le nako yeo ba e letago pele ba ka fiwa ditifikeiti, mošomi yoo o swanetše go tla ka leano le le kaone la go aba tirelo ka bjako le bokgoni, gomme a tsebiše mookamedi wa gagwe ka lona.

Mohlala 2: Ge mošomi yo a šomago ka ofising yeo e hlankelago setšhaba a ka lemoga gore batho ba kopana le mathata a go hwetša lefelo la go phaka goba ba ema methalo nako e telele, mošomi o swanetše go nagana ka ditsela tša go rarolla bothata bjoo. Mohlomongwe tirelo yeo e ka šuthišetšwa lefelong le lengwe leo setšhaba le kgonago go le fihlela ga bonolo, goba go ka bulwa mafelo a mangwe a go aba tirelo yeo.

4.4.3 Mošomi o swanetše go phetha mošomo goba mešomo ya gagwe ka nako.

Bašomi ba swanetše go lemoga gore maikarabelo a bona a semmušo a bohlokwa kudu le gore go phethagatša maikarabelo ao a bona go swanetse go fiwa šedi e kgolo, nako le enetši. Bašomi ba swanetše go tšea matsapa a kgethegilego go netefatša gore mešomo ya bona e phethwa ka nako yeo e beilwego/nyakegago.

Go feta moo bašomi ba swanetše go phegelela gore e be batho bao ba sa nyakego go emelelwa ka patla le go gopotšwa gore ba dire mešomo ya bona, ka potego mesomo ya bona go ya ka metheo le ditsela tseo di beilwego.

Mohlala 1: Mošomi o fihla mošomong ka morago ga nako a lapile ka ge a robotše llata ka lebaka la phathi ye e fedilego ka masa bošego pele ga letšatši leo gomme ka go realo ga a kgone go phetha mošomo wa gagwe ka tshwanelo. O na le molato wa go hloka maikarabelo le go senya tšhelete ya setšhaba.

Mohlala 2: Ge mošomi a gapeletšega go fetša mošomo wa ka bjako ka nako ye e beilwego, o swanetše go šoma ka tsela yeo elego gore a ka se fetwe ke nako yeo e beilwego. Se se ka mo gapeletša gore a šome le ka nako ya teye le ya dijo gammogo le ka morago ga nako ye e tlwaelegilego ya diiri tša mošomo, goba a kgopele bašomi-ka-yena go mo thuša ge a bona mošomo woo o le o mogolo kudu go ka dirwa ke motho o tee ka nako yeo e beilwego.

4.4.4 Mošomi o swanetše go phetha mošomo wa gagwe ka boprofešenale le bokgoni.

Bašomi ba swanetše go ipotšiša kgafetša ge eba ba tloga ba kgotsofatšwa ke mošomo wa bona le gore a be ba tla kgotsofala ge nkabe ba le maemong a batho bao ba amogelago ditšweletšwa goba ditirelo tša bona. Bašomi ba swanetše le go no fela ba ipotšiša ge eba ba swarwa batho ba bangwe (bašomi-ka-bona, baokamedi le setšhaba) ka tsela yeo e hlomphago seriti sa bona le gore a ba bontšha maitshwaro a batho ba nago le tsebo, lethabo, thušo le bokgoni. Tsebo ya bona ya go aba ditirelo ka mokgwa wa seprofešenale

le bokgoni e tla ya le ka kelo ya tsebo ya mešomo yeo ba swanetšego go e phetha, yeo gape e gatelelago maikarabelo a mongmošomo le mošomi go tsenela tlhahlo.

Mohlala 1: Ka nako ye nngwe mošomi yo a abago tirelo khaonthareng o ikhwetša a swanetše go thuša motho yo go bonalago a na le bothata bja go kwešiša gore ke ka lebaka la eng dilo tše dingwe di swanetše go dirwa ka tsela ye e rileng. Mošomi ga a swanelwa go tšewa ke maikutlo, eupša o swanetše go hlalosa mabaka ka moya wo o fodilego. Ge motho yoo sa ntše a sa kgotsofala, mošomi a ka šišinya gore motho yoo a ngwale ngongorego ya gagwe le go mo fa aterese ya moo a ka romelago ngongorego.

Mohlala 2: Ge mošomi a rwele maikarabelo a go fetola dinyakišišo tše di ngwadilwego go tšwa go setšhaba, o swanetše go netefatša gore dinyakišišo ka moka di fetolwa ka bjako le gore dikarabo di na le dintlha tše nepagetšego tšeo di rulagantšwego ka tshwanelo. Mo mabakeng ao go sa kgonegego go fetola dinyakišišo ka bjako, gona go ka ba kaone ge mošomi a ka romela phetolo ya gore o amogetše nyakišišo ka bjako.

Mohlala 3: Mošomi yo a sa tšwago go thwalwa o bewa khaonthareng gore a thuše batho ntle le tlhapetšo-thwii le pele a fiwa tlhahlo ya maleba. Le ge go hlohleletšwa gore batho ba ithute maikarabelo a bona “ba ntše ba le mošomong”, ga ra swanela go lebala tshenyoye e ka bakwago ke setlwaedi se bjalo go seriti sa mongmošomo ge mošomi a ka dira diphošo goba ge dikhastamo di ka itemogela tiego ya nako ye e sa amogelegego.

4.4.5 Mošomi ga a swanela go amega ditirong tšeo di thulanago goba di šitišago mešomo ya gagwe ya semmušo.

Matsapeng a go tliša le go boloka tshepo tirelong ya setšhaba, bašomi ba moka ba lebeletšwe gore ba šome ka botshepegi le boikgafo. Se se ra gore bašomi ga ba swanela

go amega, ba le mošomong goba ba se mošomong, mererong ye e ka:

- (a) tšewago go ba ya bomenemene goba bohodu;
- (b) tshwenyanago le go phathagatša mešomo ya bona;
- (c) huetšago mokgwo woo ba dirago mešomo ya bona ka gona;
- (d) huetšago mokgwa woo ba tšeago dipheho ka gona ntle le go tšea lehlakore;
- (e) senyago leina la Mmušo bjalo ka mongmošomo; goba
- (f) tšwago go ba ye e sekametšego ka lehlakoreng la makgotla a rileng.

Maitshwaro a bašomi ge ba le mašomong goba ba se mošomong e swanetše go ba ao Mmušo wa bjale le maloko a wona a ka ba tshepago gore ba tla dira mošomo ka botshepegi, kgahlegelong ya setšhaba.

Mohlala 1: Mošomi yoo a šomago ka metšhelo (tax assessment) ga a swanela, a se mošomong goba a le mošomong, go lefša goba go direla maloko a setšhaba mohola (favour) ka go ba thuša go phema go lefa motšhelo.

Mohlala 2: Mošomi ga a swanela go ba leloko la boto ya mokgatlo/kgwebo yeo kgoro ya gabo šomišanago le yona.

4.4.6 Mošomi o tla intšha lenaneong la semmušo leo le tšeago dikgato goba diphetho tšeo di ka dirago gore a holego ka tsela yeo esego ya maleba, gape mošomi o swanetše go hlaloša kamego ya gagwe.

Kamehla ge bašomi ba ikwa eka ba tlo tšea lehlakore ge ba le gare ba phetha mešomo ya bona goba ge ba tšea diphetho, goba ge batho ba bangwe ba na le lebaka la go dumela gore ga ba sa kgona go tšea diphetho ntle le go tšea lehlakore ka lebaka la go ba le kamego ka ntle, ba swanetse go ikgogela morago ka bjako mešomong yeo go šireletša seriti sa tirelo ya setšhaba sa botshepegi bjo bo sa tšeeo lehlakore.

Mohlala 1: Ge mošomi e le leloko la phanele yeo e filwego maikarabelo a go tlatša sekgoba sa mošomo gomme a lemoga gore yo mongwe wa leloko la gabo o lenaneong la mafelo la bao ba dirilego kgopelo ya mošomo woo, mošomi o swanetše go ikgogela morago phaneleng yeo ka ge go tšewa gore o tla ba le tshekamelo ka lehlakoreng le gagwe. Gape mošomi o swanetše go hlalosa ntlha yeo ka lengwalo.

Mohlala 2: Ge mošomi a amega mošomong wa go rekela projeke ya Mmušo lefase gomme karolo ya lefase leo e le ya moloko wa gabo, mošomi o swanetše go tsebiša bagolwane ba gagwe ka ntlha ye gomme a be a ikgogele morago thekong ya lefase leo.

4.4.7 Mošomi o amogela maikarabelo a gore o tla ba gona go tsenela mananeo a tšwelago pele a tlhahlo le tlhabollo ya mošomo wa gagwe.

Ke maikarabelo a balaodi le baokamedi go bona gore bašomi bao ba leng ka tlase ga bona ba hwetša tlhahlo ye e tšwelago pele go netefatša gore ba kgona go phetha mešomo ya bona ntle le tlhabetšo le gore ba dula ba loketše go ka hlatlošetšwe maemong a godimo ka moso. Le ge go le bjalo, e sa ntše le maikarabelo a mošomi yo mongwe le yo mongwe go tšea dikgato tša maleba go netefatša gore –

- (a) o na le tsebo le kwešišo ya e feletšego mabapi le seo se lebeletšwego go yena bjalo ka mošomi wa tirelo ya setšhaba;
- (b) o na le tsebo le kwešišo ye e feletšego mabapi le ka moo a swanetšego go phetha mešomo ya gagwe; le gore
- (c) o kaonafatša tsebo le bokgoni bja gagwe ka nepo ya gore di ka šomišwa maemong a godingwanana ka moso.

Mohlala 1: Ge mošomi yo moswa a se na bonnete bja gore mešomo ya gagwe e swanetše go phethwa bjang, o swanetše go bala dingwalwa tšeo di hlalosago mošomo wo a o dirago a be a kgopele thušo go bašomi-ka-yena goba baokamedi ba gagwe goba bobedi bja bona.

Mohlala 2: Batho bao ba šomilego tirelong ya setšhaba mengwaga e mentši ba ka no bontšha go se ikemišetše dikarolong tše dingwe tša mešomo ya bona. Ba ka holega ka go šomiša sebaka seo se itšweletšago go tsenela tlhahlo ya go kaonafatša bokgoni bja bona, mohlala, go dira khoso goba go ingwadišetša dithuto tše di amanago le dinyakwa tša mošomo wa bona.

4.4.8 Mošomi o swanetše go bontšha botshepegi le maikarabelo ge a šoma ka ditšhelete tša setšhaba gape a šomiše thoto le methopo ye mengwe ya tirelo ya setšhaba ka bohlae, mererong ya semmušo feela.

Setšhaba ka karetšo se beile thoto le ditšhelete tša Mmušo tlhokomelong ya badiredi ba setšhaba, gomme se tshepa gore ba tla e hlokomela ka maikarabelo le botshepegi.

Bašomi gape ba lebeletšwe gore ba tla sekeletša balefi ba motšhelo tšhelete ka mokgwa woo ba swarago ditšhelete le dithoto tša setšhaba ka gona. Go bohlokwa gore bašomi ba lemoge gore ge ditshenyegelo tša Mmušo di le fase, setšhaba se ka abelwa ditirelo tše ntši tša khwalithi ka methopo e mennyanane yeo elego gona.

Mohlala 1: Ge mošomi a kgona go fihlelela motšhene wa go fekesa, ga a swanela go romela goba go amogela difekese tša praebete ka bofora bja gore ke tla semmušo. Ge mošomi a nyaka go romela fekesa ya praebete, o swanetše go hwetša tumelelo gape a lefele go šomiša motšhene.

Mohlala 2: Mošomi o šomiša thoto ya Mmušo (dikoloi, metšhene, fenišara, bj.bj.) ka bošaedi gomme o baka tshenyo. Se se ra gore tšhelete ya setšhaba e a senywa le gbo baka kabo ya fase ya ditirelo, elego ntlha yeo esego kgahlegelong ya setšhaba.

Mohlala 3: Mošomi o šomisa thoto ya Mmušo (dipampiri, diphensele, dikoloi, bj.bj.) mererong ya gagwe ya praebete. Se ga se kgahlegelong ya setšhaba ka gobane ntle le go utswetša Mmušo le balefi ba motšhelo, o dira gore setšhaba se se sa hlompha tirelo ya setšhaba.

4.4.9 Mošomi o hlohleletša taolo e botse, ye sa fihlego selo le go ba le maikarabelo.

Tlhohleletšo ya taolo e botse, ye e sa fihlego selo, yeo gape e nago le maikarabelo e ra gore badudi ka moka ba swanetše go ba le phihlelelo ye e lekanago ya tirelo ya maleba, ya bokgoni, thušo le segwera go sa lebelelwe maemo a gagwe, morafe, bj.bj.

Ge ba aba ditirelo tša maleba, bokgoni le maikarabelo, bašomi ba swanetše go dula ba gopetše mehola le metheo ya Molaotseo. Kamehla bašomi ba swanetše go leka go phetha mešomo ya bona ntle le tiego, gape ba tšwelepele go katanela kabo ya mošomo wa khwalithi, le ge mošomo woo o bonala o se bohlokwa ga kalokalo.

Mohlala 1: Ge mošomi a laetšwe go dira dikhopi tša dingwalwa tšeo di tla kgomaganywago le mangwalo ao a romelwago ditheo tša go fapafapana, dikhopi tšeo di swanetše go ba tše hlwekilego ebile di hlake, ka gobane seo se tla phagamiša seriti sa setheo.

Mohlala 2: Mošomi yoo a rwelego maikarabelo a go laola dinamelwa tša Mmušo o swanetše go netefatša gore di-log book tša dikoloi ka moka tšeo di filwego lekala ka gabo di tlišwa ka nako le gore dikhilomithara tša maeto di tladišwe ka go nepagala.

Mohlala 3: Ditirišano (transactions) tša semmušo ka moka di swanetše go rekhotwa ka tshwanelo gore mananeo ao a latetšwego a tle a hlake ge go ka ba le dinyakišišo goba goba dithulano. Se se tla hlohloletša moya wa go se fihle selo.

4.4.10 Mošomi ge a le gare a phetha mešomo ya gagwe ya semmušo, o swanetše go begela lefapha la maleba, ditiro tša bomenemene, go jabetša, tsogolekobong, taolo e mpe le ditiro tše dingwe tšeo di sa sepelego ka tsela, goba tšeo di thulanago le dikgahlegelo tša setšhaba.

Bomenemene re ra maitshwaro a mabe ka kakaretšo kudukudu tsogolekobong goba go jabetša. Gantši bo sepedišana le ditlwaedi tše dingwe tša bosenyi, mohlala: bo hlohleletša thekišo ya diokobatši, ‘bašomi ba dipoko’, go jabetša, bosenyi bjo bo rulagantšwego bjoo bo ka bago le matšhošetši go ikononi. Sa mathomo ntlha ye e e theoša maemo a maitshwaro ebile bea bophelo bja setšhaba se sengwe le se sengwe kotsing. Gantši bo hlohleletšwa ke moya wa ‘go nyaka go huma ka bjako’. Sa bobedi, bo nyefola seriti sa tshepedišo ya sepolotiki ka go fediša tshepo, ka gobane ge taolo e lahlegelwa ke seriti seo se tliša moya wa boitaolo le go hloka molao. Sa boraro, bomememene bo šarakanya lenaneo la ikononi. Bo dira seo ka go nola babeeletši mooko, ba mono gae goba ba moše. Bomenemene bo senya tshepo yeo setšhaba se nago le yona go demokrasi ya rena. Re swanetše go bo tumula ka medu.

Ke maikarabelo a bašomi ka moka go bega ditiro tša bomenemene le tšeo di seng molaong ka moka go baokamedi ba bona goba makala a maleba ka pela ge se na go di lemoga. Ditlwaedi tša bomenemene gantši di hlohleletšwa ke tlhokego ya melawana ya maitshwaro mošomong, tlhokego ya maikarabelo go setšhaba, gammogo le go thwala batho ba leloko (nepotism).

Mohlala 1: Go a kwešišega gore mošomi yoo a rwelego maikarabelo a go sepetša bašomi ka pesana ya Mmušo kgafetša a ka dumelwa go ya le koloi yeo ga gagwe moo a tla e phakago. Bašomi-ka-yena ba lemoga gore mošomi o šomiša pesana yeo bjalo ka thekisi go itirela mašeng ka thoko. Ba swanetše go begela mookamedi wa mošomi yoo ka bjako. Ge go sa tšewe dikgato tša maleba, taba yeo e ka begelwa Mošireletši wa Setšhaba.

Mohlala 2: Ge mošomi yoo a ikarabelago go fa bao ba tshelago melao ya tsela ka Kgorong ya Dinamelwa a fiwa tšhelete ya pipamolomo ke mootledi, mošomi yoo o swanetše go bega motho yoo a mo fago tšhelete ya pipamolomo gore a swarwe. Ge mošomi a amogela mpho ya pipamolomo, le yena o na le molato wa tsogolekobong.

Mohlala 3: Mošomi ga a amege ditirong tša bomenemene, eupša o tseba bašomi-ka-yena bao ba amegago. Ge mošomi a ka homola a se bege ditiro tšeo tše mpe, o na le seabe tirong ya mohlakanelwa go senya seriti sa tirelo ya setšhaba. Mo mabakeng a bjalo, le yena 'o thantshetšwa ke madi a kgofa'.

4.4.11 Ge bagolwane ba gagwe ba mo kgopela, mošomi o swanetše go fana ka maele a nnete a sa tšego lehlakore, ao a ithekgilego ka tshedimošo ya maleba ya ka nako yeo.

Kamehla ge bašomi ba kgopelwa go fa bagolwane maele mabapi le taba ye e rilego, maele ao e swanetše go ba a seprofešenale go ya ka maitshwaro a mošomo. Maele ao ga a swanela go huetšwa ke gore mošomi o rata goba ga a rate eng.

Mohlala 1: Mošomi yo a swaraganego le ngongorego ya mošomi-ka-yena yoo a mo kwelago bohloko ga a swanela go fihlela bolaodi dintlha tše dingwe nepo e le go bea mošomi-ka-yena maamong a ma botse. Go fihlwa ga tshedimošo ya maleba tabeng ye go ka bea lefapha kotsing.

4.4.12 Mošomi o swanetše go hlompha bosephiri bja merero, dingwalwa le dipoledišano tšeo di hlalowsago bjalo ka tša sephiri.

Go se fihle selo (transparency), gareng ga tše dingwe, go ra gore mang le mang o na le tokelo ya go fihlelela tshedimošo ya Mmušo ge e le gore tshedimošo yeo e nyakelwa go šireletša ditokelo tše rileng tša motho. Eupša, le ge go le bjalo, go ka ba le tshedimošo yeo e tšewago go ba ya sephiri. Mo mabakeng a bjalo ke maikarabelo a mošomi go hlompha bosephiri bja tshedimošo yeo, ka ge go e utulla go ka ba bea Mmušo kotsing.

Mohlala 1: E tla ba phošo ge mošomi a ka nea diphatlatši tša ditaba tshedimošo ya sephiri, bjalo ka memoranda wa kabinete goba seswantšho sa molaokakanywa wa Mmušo wa ka nako yeo.

Mohlala 2: Tshedimošo yeo elego ka gare ga direkhoto tša sebele tša mošomi (personal record) e tšewa go ba ya sephiri gomme e swanetše go swarwa bjalo ka dinako tšohle. Tshedimošo yeo, go no fa mohlala, ga ya swanelwa go fiwa dikhamphani tša diinšorense goba lephakga le lengwe la ka ntle ntle le ge go na le lebaka le le kwagalago la go dira bjalo e bile kgato yeo e dumeletšwe ke ba bagolo ka mokgwa wa maleba.

Mohlala 3: Dikgokagano tša elektroniki

Tshedimošo ya sephiri e swanetše go romelwa ka fekese feela ge go se na ditsela tše dingwe tše di bolokegilego. Thomelo ya fekese e bjalo e swanetše go kwanelwa pele ke moromedi le moamogedi, tshedimošo yeo e tšewago go ba ya sephiri ga ya swanela go romelwa ka marangrang a bohle (public network), ntle le ge go tšerwe dikgato tša tšhireletšo. Mo mabakeng ka moka tshedimošo e swanetše go šireletšwa ka go notlelelwa ka mokgwa ofe goba ofe woo o leng gona.

TAOLO YA PHIHLELO: Makala a go fapafapana a tshedimošo a swanetse go fihlelelwa ke bašomiši ba maleba bao ba lebantšhitšwego. Go swanetše go bolokwa lenaneo la tekolo ya taolo ya phihlelelo. Ditokelo tša phihlelelo di swanetše go lemoga tšwelopele ya kgwebo. Mošomi ga a swanela go abelana ‘password’ ya gagwe le motho yo mongwe ka lebaka lefe goba lefe. Phihlelelo ya remote e swanetše go laolwa ka ditlabakelo tša maleba bjalo ka dikarata tša boitsebišo le dikhoutu. Phihlelelo ya lephakga la boraro (third party) e dumeletšwe feela mo mabakeng ao go lego kotsi e nnyane goba go sego kotsi le gatee.

E-MAIL LE WWW: Di swanetše go šomišetšwa merero ya kgwebo esego ya tshenyo le ye esego molaong. Thomelo ya tshedimošo ye bohlokwa e swanetše go sepedišana le khoutu ya meleba le tshaeno ya elektroniki ya maemo a godimo. Go swanetše go bolokwa tikologo ye e se nago divirase, melaetša ye e belaetšago e seke ya bulwa. Bašomi ba swanetše go hlokomela gore ba se tshele melawana ye ye šireletšago tokelo ya ngwalollo, ba netefatše tshedimošo le go leboga methopo ya tshedimošo. Metheriele wo a nyakegego o swanetše go lahlwa.

GO ŠIRELETŠA TSHEDIMOŠO: Tshedimošo ya sephiri eswanetše go romelwa ka sebopego se se sa hlakago (encrypted form). Bašomi ka moka ba swanetše go tseba melao ya tšhireletšo le go lemošwa bohlokwa bja yona. Bosephiri bo swanetše go hlomphiwa ka dinako tšohle. Seriti seo motho wa boraro a swanetšego go swara tshedimošo yeo a e amogelago ka gona se swanetše go kwanelwa pele tshedimošo e romelwa. Tshedimošo ga ya swanela go šireletšwa ka di-password feela, eupša go swanetše go šomišwa le mekgwa ye mengwe ya tlaleletšo, mohl. biometrics. Ke bašomi ba filwego maatla feela ba dumeletšwego go bolela le diphatlatši tša ditaba. Dipoledišano tše bjalo di swanetše go rulaganywa ka tshwanelo gape di sepedišane le melao ka kakaretšo. Diaterese le dinomoro tša difekese di swanetše go netefatšwa gore di nepagetše pele melaetša e romelwa.

GO FEDIŠA BOSENYI BJA INTERNET: Marangrang a dikomphuta a swanetše go ba le tshireletšo ya maemo a godimo. Kgonagalo ya dikotsi e swanetše go sekasekwa kgafetša go bona gore mathata a ka fokotšwa bjang. Bohlatse ga bja swanelwa go no kgafelwa ka thoko ka lebaka la gore bo ka sebopego sa elektrokini. Bosenyi bja internet ke molato go ya ka Electronic Communications and Transactions Act, Interception and Monitoring Act le methopo ye mengwe ya melao ya bosenyi. Bašomi ba swanetše go dula ba ntšhitše mahlo dinameng.

4.5 MAITSHWARO PRAEBETE LE DIKGAHLEGELO TŠA PRAEBETE

4.5.1 Mošomi ge a le gare a phetha mošomo wa gagwe wa semmušo, o swanetše go apara le go itshwara ka mokgwa woo o maatlafatšago seriti sa tirelo ya setšhaba.

Mmušo le setšhaba ba lebeletše kelo ya godimo ya boprofešenale go badiredi ba setšhaba. Mo boprofešenale bo ra go fihla mošomong ka nako, go tšea matsapa, go ikgafa, go bontšha bokgoni le khwalithi kabong ya ditirelo. Moaparo ka mehla o swanetše go ba o hlwekilego, wa seriti le go hlomphega. Bašomi, kudukudu bao ba kopanago le setšhaba thwii, ba swanetše go hlokomela gore ba se ikaparele diaparo tša go se tsebalege goba tše sa hlwekago.

Mohlala 1: Bašomi, kudukudu bao ba kopanago le setšhaba thwii ga ba swanela, go no fa mohlala, go šoma ka hempe ye e kgeigilego le jean ya go ba le mašoba.

Mohlala 2: Ga go modiredi wa setšhaba yo a swanetšego go tla mošomong a bogega a šarakane. Ge, go no fa mohlala, mošomi yo a šomago lefelong leo baeti ba boditšhabatšhaba ba gorogelago go lona ge ba tsena ka mono nageng a ka tla mošomong a sa beula e bile a nka bjawa, o tla be a iša seriti sa Afrika Borwa fase, le go e tsenyetša mahlo a batho.

4.5.2 Mošomi o swanetše go bontšha maikarabelo ge a ithabiša ka dino tša alkhoholo goba ditagi tše dingwe.

Bašomi ga ba swanela go nwa alkhoholo goba setagi se sengwe ba le mošomong le gatee. Ntle le go bakela naga dihlong, ditagi tšeo gape di ka palediša mošomi go phetha mošomo wa gagwe o šoro gammogo le go mo šitiša go šomišana le bašomi-ka-yena le setšhaba.

Moya o mo botse le tšhomišano gareng ga bašomi di bohlokwa gore mokgatlo o šome gabotse. Bašomi ga ba swanela go itsenya mahlo pele ga bašomi-ka-bona ka go šomiša ditagi bošaedi meletlong ya semmušo.

Le ge mošomi a se mošomong, e sa ntše e le modiredi wa setšhaba gomme o swanetše go bontšha maitshwaro a maikarabelo kamehla gore a se tlišetše tirelo ya setšhaba dihlong.

Mohlala 1: Mookamedi yoo a ipolaišago go feta tekanyo phathing ya mošomong gomme a feleletša a tagilwe o tla ipoula pele ga bagolwane ba gagwe, bašomi-ka-yena le bao ba šomago ka fase ga gagwe. Se se ka ba le khuetšo e mpe go lekala la gagwe go phetha mošomo wa lona ka bokgoni.

Mohlala 2: Ge mošomi, kudukudu yoo a swanetšego go thuša setšhaba, a ka fihla mošomong a nka bjalwa (goba, se se mpe go feta moo, a tagilwe) o na le molato wa maitshwaro a mabe, ebile maitshwaro a gagwe a tla senya seriti sa tirelo ya setšhaba le bokgoni bja yona bja go phetha maikarabelo a yona. Go bohlokwa go kwešiša gore maitshwaro a mohuta wo a tšewa go ba maitshwaro a mabe gomme mošomi o lebanwe ke kotlo mo mabakeng a bjalo.

4.5.3 Mošomi ga a swanela, ntle le lengwalo la tumelelo go tšwa go Hlogo ya Lekala, go amogele mpho efe goba efe goba thoto ya boleng bja tšhelete (boleng bja tšhelete ye e fetago R350) go tšwa go motho yo mongwe ge a le gare a phetha mošomo wa gagwe ka gobane dilo tše bjalo di ka tšewa go ba pipamolomo/tsogolekobong.

Ge motho a thwetše bjalo ka Modiredi wa Setšhaba, mošomo wa gagwe o na le tlhaloso ye e kgethegilego. Se se ra gore o rekišetša Mmušo matsogo a gagwe gomme o tla lefiwa ka metšhelo yeo e kgoboketšwago go setšhaba ka kakaretšo gomme ka go realo mošomi o swanetše go abela setšhaba tirelo e kaonekaone ka moo a kgonago ka boprešefenale le boikgafo.

Badiredi ba Setšhaba le setšhaba ka kakaretšo ba swanetše go kwešiša gore ntle le ge go hlalošitšwe semmušo gore leloko la setšhaba le swanetše go lefa tšhelete ya tlaleletšo gore le abelwe tirelo ye e rileng, mohl. tšhelete ye e nyakegago gore fiwe pukwana ya boitsebišo, motho ga a swanela go lefa tšhelete ye nngwe ya tlaleletšo ka kheše goba botho. Motheo wo o swanetše go akaretšwa le ka go di-charter tša ditirelo tše dingwe le gona o bontšhwe pepeneneng meagong ya bohle go hola setšhaba. Moo go nyakegago ditefo tša tlaleletšo tša ditirelo tše rilego, tšona di swanetše go bontšhwa ka go dingwalwa/difomo (tša go dira kgopelo).

Bao ba nyakago go aba ditirelo lekaleng la praebete ba swanetše go lemošwa gore ntlha ya gore Tirelo ya Setšhaba, ge e reka ditirelo/dithoto, e tlangwa ke metheo ye e elego ka go Molaotheo yeo e laolago taolo ya setšhaba yeo e nyakago kelo ya godimo ya maitshwaro a seprofešenale. Ka go realo ditshepišo tša dimpho, di-sponsorship, metheriele wa go promouta, taletšo ya dijo, bj.bj. ga tša swanela go ba karolo ya ditiro tša bona tša go promouta Tirelong ya Setšhaba ka ge e ka baka kgopolo ye e fošagetšego ya gore seo ke go leka go huetša bao ba tšeago diphetho go gatelela baphenkgišani ba bangwe ba bannyane bao ba sa kgonego go fana ka dimpho tše bjalo.

Ka ge taba ye e dula e tsošitše dipolelo, nepo ka dintlha tše di latelago ke go thuša dikgoro ge di tšea dikgato tabeng ye. Ga go kgonego go fa dikgoro dintlha tše di feletšego gomme ka go realo dikgoro di swanetše go ikopanya le Khomišene ya Ditirelo tša Setšhaba go hwetša maele ge di se na bonnete mabapi le go swaragana le maemo a

rilego ao a ka hlagago.

Mošomi a ka amogela mpho goba thoto ye nngwe ya boleng bja tšhelete go tšwa go motho goba setheo se nyakago kgato ya semolao goba kgwebišano ge feela a hweditše lengwalo la tumelelo go Hlogo ya Lekala.

Go bohlokwa go lemoga gore dimpho go tšwa go motho yo mongwe yo esego leloko lapa e swanetše go begwa. Dimpho tšeo di swanetšego go begwa ge boleng bja tšona bo feta R350. Mošomi gape a ka ikopanya le Khomišene ya Ditirelo tša Setšhaba ge a e na le dipelaelo mabapi le go amogela dimpho.

4.5.4 Mošomi ga a swanela go šomiša goba go utulla/senola tshedimošo efe goba efe ya semmušo go ikhola goba go hola ba bangwe.

Mošomo yo a kopanago le tshedimošo ya sephiri nako le nako ge a phetha mešomo ya gagwe ya semmušo, ga a swanela go utulla/senola tshedimošo yeo ntle le tumelelo ya maleba ya go dira bjalo. Tshedimošo ga ya swanela go šomišetšwa go ikhola goba go hola ba bangwe goba go maatlafatša ntwaga ya gagwe kgahlanong le ba bangwe. Go bohlokwa gore bašomi ba ipotšise gore a go senola tshedimošo yeo go kgahlegelong ya tirelo ya setšhaba goba aowa. Bašomi ba swanetše go kwešiša gore go se fihle selo ga go re go senola tshedimošo le moo go sa hlokegego. Ka ge go sa kgonego gore re fane ka dintlha tše feletšego gore ke tshedimošo efe yeo e ka fiwago mang, bašomi ba hlohleletšwa gore ge ba se na bonnete ba hwetše tumelelo go ba bagolo pele.

Mohlala 1: Go utulla/senola mabaka a lebelelwago ge go kgethwa bašomi goba dipotšišo tše di tla botšišwago poledišanong go ba bangwe ba badirakgopelo ya mošomo go tla bontšha tshekamelo ka lehlakoreng la batho bao le go ama gampe ditokelo tša ba bangwe bao le bona ba dirilego kgopelo ya sekgoba seo sa mošomo.

Mohlala 2: Ge mošomi, ka lebaka la mošomo wo a o dirago, a na le tsebo ya projeke ya Mmušo yeo e tla oketšago boleng bja dithoto tikologong ye e rilego, mošomi yoo ga a swanela go šomiša tshedimošo yeo go ikhumiša goba goba go hola meloko goba bagwera ba gagwe le gatee.

4.5.5 Mošomi ga a swanela, ntle le tumelelo, go dira mošomo wo o mo lefago ka ntle ga mošomo wa gagwe wa semmušo goba a šomiše ditlabakelo tša mmušo go dira mošomo o bjalo.

Bašomi ba lebeletšwe gore ba tla gafa bokgoni le nako ya bona ka moka go phetha mošomo wa tirelo ya setšhaba. Sebopego le dinyakwa tša mošomo tirelong ya setšhaba ke gore dikgahlego tša tirelo ya setšhaba le setšhaba di ka bewa kotsing ke modiredi wa setšhaba yo a dirago mošomo wo o mo lefago ka ntle ga mošomo wa gagwe wa semmušo. Ke ka lebaka leo elego kgapeletšo gore motho a hwetše tumelelo pele a dira mošomo wo o mo lefago ka ntle ga diiri tša mošomo.

Mohlala 1: Mošomi e ba molekane kgwebong ye e rileng. Thulaganyo ke gore o tla šoma ka morago ga diiri tša mošomo feela. Ka mabaka a bego a sa letelwa, go direga gore seemo sa mošomo setheong sa ditirelo tša setšhaba se mo gapeletše go šoma nako ya tlaleletšo (overtime). Ditlamorago tša se ke gore se ka baka thulano ya dikgahlegelo, tlalelo le go se fe mošomo wa gagwe wa semmušo šedi ye e feletšego.

Mohlala 2: Ngaka ye e šomago sepetleleng sa mmušo ga ya swanela, ntle le tumelo ya hlogo ya lekala la gabo, go dira mošomo o mongwe wo o mo lefago ka ntle setšaring ya mokgotse wa gagwe le/goba go šomiša ditlabakelo tša mmušo le/goba dihlare morerong woo.

Mohlala 3: Mošomi o na le letogo le lengwe ge a tšhaišitše, gomme seo se ra gore o robala llata. Ditlamorago tša seo ke gore mošomi o dula lapile mosegare gomme ga kgone go dira mošomo wa gagwe ka mokgwa wo o wišago pelo. Se ga se kgahlegelong ya setšhaba ebile ke tshenyo ya tšhelete ya balefi ba motšhelo.

KGAOLO 2

MOLAO WA MAITSHWARO WA TIRELO YA SETŠHABA

A MAIKEMIŠETŠO

- A.1 Go phethagatša dikagare tša ditemana tše maleba tše di amanago le Tirelo ya Setšhaba, bašomi ka moka ba lebeletšwe gore ba obamele Molao wa Maitshwaro wo o lego Karolong ye.
- A.2 Molao o swanetše go šoma bjalo ka ntlha ye e hlalago bašomi mabapi le seo se lebeletšwego go bona mo ntleng ya maitshwaro, a bona ka noši le kamanong le ba bangwe. Go lebeletšwe gore ba obamele Molao nepo e le go tla maatlafatsa boprofešenale le go thuša go netefatša tshepo Tirelong ya Setšhaba.

B MATSENO

- B.1 Go na le nyakego ya go sedimoša bašomi mabapi le kamano ya bona le lekgotlatheramelao, baetapele ba dipolotiki le ba lekgotlaphethiši, bašomi ba bangwe le setšhaba le go bontšha moya woo bašomi ba swanetše go phetha mošomo wa bona ka gona, seo se swanetšego go dirwa go phema dithulano tša dikgahlegelo le seo se lebeletšwego go bona mabapi le maitshwaro a sebele setšhabeng le bophelong bja bona bja praebete.
- B.2 Le ge Molao wa Maitshwaro o rulagantšwe ka tsela yeo e akaretšago ka moo go kgonegago, ga se sete ya melao yeo e laolago maemo a maitshwaro. Le ge go le bjalo, dihlogo tša dikgoro, ka lebaka la maikarabelo ao ba a filwego go ya ka karolo 7(3) (b) ya Molao wa taolo ya maleba ya dikgoro tša bona le go boloka molao (discipline), ke, gareng gatše dingwe, maikarabelo a tšona go netefatša gore maitshwaro a bašomi ba bona a sepedišana le mehola le metheo e bohlokwa yeo e laolago taolo ya setšhaba le ditlwaedi le maemo ao a hlalosgago ke Molao. Dihlogo tša dikgoro di swanetše le go netefatša gore bašomi ba bona ba itlwaetša melao ye, le gore ba a e amogela le go e obamela.
- B.3 Maikemišetšomagolo a Molao ke a ma botse, elego go hlohleletša maitshwaro ao lego mohlala o mo botse. Le ge go le bjalo, mošomi o tla bonwa molato ka maitshwaro a mabe ebile a ka tšeelwa dikgato go ya ka kwano ya mohlakanelwa ya maleba ge a tšhela ye nngwe ya ditemana tša Molao wa Maitshwaro goba a sa obamele ye nngwe ya ditemana tša wona.

C MOLAO WA MAITSHWARO

C.1 KAMANO LE LEKGOTLATHERAMELAO LE LEKGOTLAPHETHIŠI

Mošomi –

- C.1.1 o botegele Rephabliki ebile o obamela Molaotheo ge a phetha mošomo wa gagwe wa 'tšatši ka 'tšatši;
- C.1.2 o bea dikgahlego tša šetšhaba pele ge a phetha mešomo ya gagwe;
- C.1.3 o phethagatša maikemišetšo a Mmušo wa bjale ka botshepegi ge a le gare a phetha mešomo ya gagwe ya semmušo bjalo ka ge e hlalloswa ka go dingwalwa tša semolao le tše dingwe;
- C.1.4 o phegelela go itlwaetša le go obamela ditaello tša semmušo le tše dingwe tšeo di amanago le maitshwaro le mešomo ya gagwe; le
- C1.5 go šomišana le ditheo tša setšhaba tšeo di hlamilwego go ya ka molao le Molaotheo ka nepo ya go hlohleletša dikgahlegelo tša setšhaba.

C.2 KAMANO LE SETŠHABA

Mošomi –

- C.2.1 o hlohleletša botee bophelo bjo bobotse bja Setšhaba sa Afrika Borwa ge a le gare ga phetha mešomo ya gagwe ya semmušo;
- C.2.2 o tla hlankela setšhaba ka mokgwa wo o sa kgethollego le go tšea lehlakore ka nepo ya go hlola moya wa tshepo Tirelong ya Setšhaba;
- C.2.3 o a ikokobetša, o na le thušo ebile o a fihlelelega tšhomišanong le setšhaba, kamehla o swara maloko a setšhaba bjalo ka dikhastamo tšeo le lebanwego ke tirelo ya maemo a godimo;
- C.2.4 o hlompha mabaka le mathata a setšhaba ge a le gare a phetha mešomo ya gagwe ya semmušo le ge a tšea diphetho tšeo di ba amago;
- C.2.5 o ikgafile go aba ditirelo ka nako ka nepo ya go hlabolla le go maatlafatša Ma-Afrika Borwa;
- C.2.6 ga a kgetholle leloko lefe goba lefe la setšhaba go ya ka morafe, bong, botšo, mmala, kgetho ya thobalano, mengwaga, bogole, tumelo, boleloko bja dipolotiki, setšo goba leleme;

- C.2.7 ga a šomiše maemo a gagwe gampe Tirelong ya Setšhaba go hlohleletša goba go gatelela dikgahlegelo tša lekgotla lefe goba lefe la dipolotiki goba sehlopha sa dikgahlegelo;
- C.2.8 o hlompha le go šireletša seriti sa motho yo mongwe le yo mongwe le ditokelo tša gagwe bjalo ka ge go hlaloswa ka go Molaotheo; gape
- C.2.9 o lemoga tokelo ya setšhaba ya go fihlelela tshedimošo, ntle le tshedimošo yeo e šireleditšwego ka molao.

C.3 DIKAMANO GARENG GA BAŠOMI

Mošomi –

- C.3.1 o šomiša le bašomi ba bangwe ka botlalo go tšweletša dikgahlegelo tša setšhaba;
- C.3.2 o phethagatša ditaello tše di kwagalago ka moka tšeo a di fiwago ke batho bao nago le maatla a semmušo go fana ka tšona, ge e le gore ditaello tšeo ga di thulane le dikagare/ditemana tša Molaotheo le/goba molao o mongwe;
- C.3.3 o phema go bontšha tshakamelolo ka lehlakoreng la meloko le bagwera mereong yeo e amanago le mošomo gape ga a šomiše maatla gampe goba go huetša mošomi yo mongwe, goba a huetšwa go šomiša maemo a gagwe gampe;
- C.3.4 o šomiša ditsela tša maleba go ngongorega goba go tšweletša sa mafahleng a gagwe;
- C.3.5 o ikgafile go tlhabollo, tutuetšo le tšhomišo ya bokgoni bja bašomi ba leng ka fase ga gagwe ka botlalo le tlhohleletšong ya dikamano le segwera se se botse gareng ga bašomi;
- C.3.6 o šomišana le bašomi ba bangwe gabotse, seprofešenale le ka tekatekano, a sa lebelele morafe, bong, botšo, mmala, kgetho ya thobalao, mengwaga, bogole, tumelo, tšhušumetšo ya sepolotiki, setšo goba leleme;
- C.3.7 ga a ikamanye le ditiro tša makgatlo a dipolotiki mošomong.

C.4 GO PHETHA MEŠOMO

Mošomi –

- C.4.1 o phegelela go fihlelela maikemišetšo a setheo sa gabo ka ditshenyegelo tša fase le kgahlegelong ya setšhaba;

- C.4.2 o swanetše go bontsha dikgopolo tse bogale ge a phetha mošomo wa gagwe, a nyake ditsela tše bohlale tša go rarolla mathata le go tšwetša pele bokgoni ka tlase ga molao;
- C.4.3 o swanetše go phetha mošomo goba mešomo ya gagwe ka nako;
- C.4.4. o swanetše go phetha mošomo wa gagwe ka boprofešenale le bokgoni;
- C.4.5 ga a swanela go amega ditirong tšeo di thulanago goba di šitišago mešomo ya gagwe ya semmušo;
- C.4.6 o tla intšha lenaneong la semmušo leo le tšeago dikgato goba diphetho tšeo di ka dirago gore a holego ka tsela yeo esego ya maleba, gape mošomi o swanetše go hlaloša kamego ya gagwe;
- C.4.7 Mošomi o amogela maikarabelo a gore o tla ba gona go tsenela mananeo a tšwelago pele a tlhahlo le tlhabollo ya mošomo wa gagwe;
- C.4.8 o swanetše go bontšha botshepegi le maikarabelo ge a šoma ka ditšhelete tša setšhaba gape a šomiše thoto le methopo ye mengwe ya tirelo ya setšhaba ka bohlale, mererong ya semmušo feela;
- C.4.9 o hlohletša taolo e botse, ye e sa fihlego selo le go ba le maikarabelo.
- C.4.10 o swanetše go begela lefapha la maleba, ditiro tša bomenemene, go jabetša, tsogolekobong, taolo e mpe le ditiro tše dingwe tšeo di sa sepelego ka tsela, goba tšeo di thulanago le dikgahlegelo tša setšhaba ge a le gare a phetha mešomo ya gagwe ya semmušo;
- C.4.11 o swanetše go fana ka maele a nnete a sa tšeeo lehlakore, ao a ithekgilego ka tshedimošo ya maleba ya ka nako yeo ge bagolwane ba gagwe ba mo kgopelago dira bjalo; le
- C.4.12 o swanetše go hlompha bosephiri bja merero, dingwalwa le dipoledišano tšeo di hlalosgago bjalo ka tša sephiri.

C.5 MAITSHWARO A SEBELE LE DIKGAHLEGELO TŠA PRAEBETE

Mošomi –

- C.5.1 o swanetse gore ke ka nako ya mošomo wa gagwe wa semmušo o aparele go itshwara ka mokgwa woo o maatlafatšago seriti sa tirelo ya setšhaba;

- C.5.2 o swanetše go bontšha maikarabelo ge a ithabiša ka dino tša alkhoholo goba ditagi tše dingwe;
- C.5.3 ga a swanela, ntle le lengwalo la tumelelo go tšwa go Hlogo ya Lekala, go amogele mpho goba thoto efe goba efe ya boleng bja tšhelete (boleng bja tšhelete ye e fetago R350) go tšwa go motho yo mongwe ge a le gare a phetha mošomo wa gagwe ka gobane dilo tše bjalo di ka tšewa go ba pipamolomo/tsogolekobong;
- C.5.4 ga a swanela go šomiša goba go utulla/senola tshedimošo efe goba efe ya semmušo go ikhola goba go hola ba bangwe;
- C.5.5 ga a swanela, ntle le tumelelo, go dira mošomo wo o mo lefago ka ntle ga mošomo wa gagwe wa semmušo goba a šomiše ditlabakelo tša mmušo go dira mošomo o bjalo.